

שיטת הרמב"ם בחופת נידה

הרב יונתן רוזין ושמחה קפלן

מבוא

סוגיית חופת נידה נידונה בעיון נרחב בספרות מפרשי התלמוד, ויסוד עיונם מבוסס על ביאור פסיקת הרמב"ם בדין חופת נידה. המפרשים דנו בהבנת פסיקת הרמב"ם בסוגיה זו ובמקור של הרמב"ם לפסיקתו. נעיין בפסיקת הרמב"ם ובקשיים העולים מפסיקתו, לאחר מכן נציע את ביאור המפרשים לפסיקת הרמב"ם ואת הקשיים בביאורם ולבסוף נציע ביאור נוסף לשיטת הרמב"ם שיעמיד על כנה את פסיקתו בדין חופת נידה.

א. הקשיים בפסיקת הרמב"ם

הרמב"ם פסק (אישות י, ב'):

כיון שנכנסה הארוסה לחופה הרי זו מותרת לו לבוא עליה בכל עת שירצה והרי היא אשתו גמורה לכל דבר, ומשתכנס לחופה נקראת נשואה אף על פי שלא נבעלה והוא שתהיה ראויה לבעילה, אבל אם היתה נדה אף על פי שנכנסה לחופה ונתיחד עמה לא גמרו הנשואין והרי היא כארוסה עדין

עיון בפסיקתו של הרמב"ם מעלה מספר קשיים.

ראשית, מניסוחו של הרמב"ם, 'הרי היא כארוסה עדין', משמע שהואיל ולא גמרו הנישואין בכניסתה לחופה, האישה נשארת במעמד של ארוסה לכל דבר וצריכה נישואין שניים.¹ אולם, הרמב"ם פוסק בהמשך הפרק (הלכה ו'): "ולא תנשא נדה עד

¹ בביאור זה בדעת הרמב"ם שחופת נידה אינה מועילה לנישואין נקטו הראשונים ומפרשים נוספים, ראה גם: ריטב"א (כתובות ב', א' ד"ה או), ר"ן (כתובות א', א' מדפי הרי"ף ד"ה או), מאירי (כתובות ב', ב' ד"ה ממה שאמרו), תוספות הרא"ש (כתובות נ"ו, א' ד"ה ואם), רבי אברהם דקרפנטרש (הובאו דבריו בקובץ שיטות קמאי, כתובות נ"ו, א' [כתובות חלק ב', עמ' אלף רכא]) וראשונים נוספים. וכן מפורש בפסיקת השו"ע (אבן העזר ס"א, א'): "אם היתה נדה, ואחר כך כנסה לחופה ונתיחד עמה, אינה כאשתו, אלא לכל הדברים היא עדיין כארוסה". כמו כן עיין בנושאי כליו של הרמב"ם, כדוגמת דברי המגיד משנה (אישות י, ב'), שכתב: "ודעת רבינו שהוא הדין לכל דבר, שאין חופת נדה קונה, לא ליורשה ולא ליטמא לה" (בדעת המגיד משנה הציעו חלק מן האחרונים הבנה נוספת בדבריו כפי שנראה לקמן, אולם באופן פשוט דבריו מתפרשים כביאורם של הראשונים בדעת הרמב"ם), ובנושאי כליו של השו"ע כגון החלקת מחוקק (אבן העזר סימן ס"א, ב'). וכן הובא גם בפוסקי דורנו, כפי שמבואר בערוך השולחן (אבן העזר ס"א, ב'): "מבואר מדבריו [=של הרמב"ם] דחופת נדה אינו עושה נשואין", וכן כתב החזון איש (אבן העזר, ס"ג, כ"א): "בחופת נדה ... לדעת הרמב"ם, צריך לעשות חופה [=נוספת] לכשתטהר". עיין עוד בספרות האחרונים שדקדקו מניסוחו של הרמב"ם: "הרי היא כארוסה עדין", שאינה נעשית נשואה כלל, כדוגמת מה שכתב בשערי חיים (כתובות, סימן ב', סעיף א', אות א'): "דבסוף דבריו כתב 'והרי היא כארוסה עדיין', ומשמע שאינה נשואה כל עיקר", וכתב עוד (שם, סעיף ב', אות ד'): "דהנה סיום לשון הרמב"ם שכתב 'והרי היא כארוסה עדין', משמע [...] דלקושטא

שתטהר, ואין מברכין לה ברכת חתנים עד שתטהר, ואם עבר ונשא וברך - אינו חוזר ומברך".² מפסיקה זו מובן שלמרות שלכתחילה 'לא תנשא נדה', אם בכל זאת עבר ונשא נידה - נישואיו נישואין, ונמצאו דבריו סותרים זה את זה.³

שנית, מלשון הרמב"ם: "נקראת נשואה אע"פ שלא נבעלה והוא שתהיה ראויה לביאה", משמע שחלות 'שם נשואה' תלוי בכך שהאישה 'ראויה לביאתו', ולכן חופת נידה אינה חופה מכיוון שהנידה אסורה לו. ברם, קביעה זו נסתרת מדברי הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה (י"ט, ג):

כהן שקדש אשה מאיסורי כהונה ונתאלמנה או נתגרשה מן האירוסין לא נתחללה, ואם נשאת אף על פי שלא נבעלה נתחללה שכל נשואה בחזקת בעולה אף על פי שנמצאת בתולה

דברי הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה ברור מילולו, שאשה מאיסורי כהונה שנכנסה לחופה ולא נבעלה נקראת נשואה (ומשום כך נתחללה) אע"פ שאינה ראויה לביאת הכהן, ונמצא שפסיקת הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה סותרת את פסיקתו לגבי חופת נידה.⁴

דמילתא אינה אלא כארוסה לכל דבר, וכן אמנם נקטו כל האחרונים". וכן מבואר בדברי הרב יעקב ויינברג (הרב יעקב ויינברג, 'בעניין שיטת הרמב"ם בחופת נדה ומהות הנישואין', ישורון ז', ישראל תש"ס, עמ' רצד-שח) ובאחרונים נוספים.

² לשון הרמב"ם בהלכה: "המאוס את האשה וברך ברכת חתנים ולא נתיחד עמה בביתו - עדיין ארוסה היא, שאין ברכת חתנים עושה הנישואין אלא כניסה לחופה. ארס וכנס לחופה ולא ברך ברכת חתנים - הרי זו נשואה גמורה, וחוזר ומברך אפילו אחר כמה ימים. ולא תנשא נדה עד שתטהר, ואין מברכין לה ברכת חתנים עד שתטהר, שהרי אפשר לברך ברכת חתנים קודם שיתייחד עמה כמו שנתבאר בתחילת הלכה ו'. לכן ביאר הרמב"ם שהואיל וראוי לברך ברכת חתנים ל'נשואה', "ולא תנשא נדה עד שתטהר", אז גם מן הדין אין לברך לה ברכת חתנים עד שתטהר. וכן כתב הר"י מיגאש בשם ה"ר יצחק ב"ר ראובן: "שהנדה אינה ראויה ליכנס לחופה ואין מברכין ברכת חתנים כלל עד שתטהר, שאין חופה אלא ייחוד חתן וכלה לשם נישואין ונדה הרי אסורה להתייחד" (חידושי הרמב"ן כתובות ד', ב').

³ ועיין בדברי המאירי (כתובות ב', א' ד"ה ממה שאמרו) שרמז לקושי זה בפסיקת הרמב"ם, וכן כתב הבית מאיר (אבן העזר, ס"א, א' ד"ה אבל): "כיון דפוסק דחופת נדה עדיין היא ארוסה, פשיטא דאי אפשר שתנשא, דהא נשואין אלו לאו מידי הם, וכשתטהר תצטרך חופה אחרינא, והפוכי מטרטא למה לי. ואפילו בדיעבד אינם כולם, ומה זה ד"לא תנשא לכתחילה", וכתב "ואם עבר ונשא וברך אינו חוזר ומברך?". האחרונים הציעו דקדוקים נוספים בהלכה זו ובמשתמע ממנה שחופת נידה קונה, ובהתאם לכך העלו את הסתירה הנ"ל, ראה למשל: קונטרסי הביאורים (כתובות סימן ו', סעיף ד'), אהלי משה (כתובות, סימן ב'), שערי חיים (כתובות, סימן ב', סעיף א' אות ב'), ועוד. וכן כתב הרב אשר אריאלי (הרב אשר אריאלי, 'יסוד הגר"א בדין נישואין', ישורון ה, ישראל תשנ"ט, עמ' צח-תד): "הא דכתב הרמב"ם "ולא תנשא נדה עד שתטהר ואין מברכין לה ברכת חתנים עד שתטהר", דלכאורה כיון דחופה נדה אינו קונה כלל, מהו הכוונה במה שכתב שלא תנשא עד שתטהר, דמשמע דחייל נשואין, [...] מבואר דיש הלכה מיוחדת שלא תנשא כשהיא נדה עד שתטהר, דמזה משמע דיש איזה נשואין גם עם הנדה".

⁴ קושיה זו היא ניסוח אחר לקושיית המפרשים מסוגיית חופה לפסולות, כפי שכתב הרמב"ן (כתובות ד', א' ד"ה מדאמרינן): "כיון דקיי"ל ב'י' הבא על יבמתו (יבמות נ"ז, ב') דיש חופה לפסולות, כגון אלמנה לכ"ג וחברותיה, אף על גב דלא חזיין לעולם לביאה ולייחוד, הא [=חופת נידה] נמי לא גריעא מינייהו", וכן כתב הר"ן (כתובות כ"ב, ב' ד"ה הילכך): "והדבר תימה דכיון דקיימא לן ביבמות [נ"ז ב'] דיש חופה לפסולות [כגון אלמנה לכהן גדול וחברותיה] חופת נדה למה לא תקנה". קושיה זו נידונה רבות בספרות

שלישית, בהלכות איסורי ביאה (י"א, י'), שם עוסק הרמב"ם בדין 'דס חימוד' (שנאסר מדרבנן), מובאת פסיקה נוספת הסותרת את פסיקת הרמב"ם בדין חופת נידה. פסק הרמב"ם:

כל אשה שרצת כשתבעו להנשא - לא תנשא עד שתספור ותטבול. ואם נשאת לתלמיד חכמים - מותרת להנשא מיד, ותספור מאחר שנשאת, ותטבול, שתלמיד חכמים יודע שהיא אסורה, ונזהר מזה, ולא יקרב לה עד שתטבול

דברי הרמב"ם אינם מחוורים כלל, שהרי זו חופה שאינה ראויה לביאה, וכיצד הותר לתלמיד חכם לכונסה לכתחילה, הרי בהלכות אישות פסק הרמב"ם שחופת נידה אינה חופה (ואם ההיתר הוא מפני שנזהר שלא יקרב, אז ודאי שבחופה של 'נדה גמורה' הותר לו שהרי בוודאי יזהר בה עד שתטהר).⁵

ב. ביאור המפרשים לפסיקת הרמב"ם

המפרשים הציעו ביאורים שונים לפסיקת הרמב"ם. נעיין בשלושה תירוצים מרכזיים שנידונו בספרות האחרונים ובקשיים שהם מעוררים.

הראשונים, ראה גם: שיטה מקובצת בשם הריטב"א ובשם תלמידי רבינו יונה (כתובות ב', א' ד"ה או), ר"ן (כתובות כ"ב, ב' מדפי הרי"ף ד"ה הלכך), נימוקי יוסף (הובאו דבריו בקובץ שיטות קמאי, כתובות ב', א' ד"ה או [כתובות חלק א', עמ' י]), רבינו קרשקש (כתובות ד', א' ד"ה וכן) ועוד. וכן הובא בנושאי כליו של הרמב"ם, ראה למשל: לחם משנה (אישות י', ב'), מעשה רקח (תרומות ז', כ"א) ועוד.

אולם בעוד הראשונים הקשו על הרמב"ם מהתלמוד עצמו, בקושייתנו הראנו שהרמב"ם סותר את עצמו מיניה וביה בהלכות, ובאופן דומה הציע להקשות הבית מאיר: "ולעניות דעתי יותר היה לו להר"ן להשיב [=להקשות] ממה שפסק הרמב"ם עצמו (אישות כ"ב, ד') על פי התוספתא (יבמות ב', ג') דהנושא חייבי לאוין – יורשה, אף דחופתה נמי לא חזיא לביאה [...] והמעין ברמב"ם פרק כ"ב מהלכות אישות יראה להדיא שדינה ככל הנשים, שבחופה לבד בלא ביאה – יורשה, וכן מורה לשון התוספתא". אכן, בדומה למתודת הקושיה שהצגנו בשיטת הרמב"ם (קושיה מהפסקים עצמם ולא מן התלמוד), הציעו האחרונים להקשות מהלכות תרומות (ז', כ"א), שם מבואר שחופה לפסולות פוסלת את האישה מלאכול בתרומה, וממילא עולה שחופה לפסולות נחשבת חופה. כך כתב גם הלחם משנה (אישות י', ב'): "הרי"ן ז"ל בפירוש ההלכות הקשה על רבינו דברפרק הבא על יבמתו איפליגו בה רב ושמואל אם יש חופה לפסולות או לא וקי"ל כרב דאמר יש חופה לפסולות וכן פסק הרמב"ם בפ"ז מהלכות תרומות". משמעות דבריו (מלבד הקושיה שהוא מעלה מהלכות תרומות) שיש הקבלה בין הקושיה של הרמב"ן (והרי"ן) לבין הסתירה בין הלכות אישות להלכות תרומות. ברם, אין להקשות מהלכות תרומות, מכיוון ששם מדובר על חופה בלא אירוסין וההלכה שם נאמרה רק לגבי פסול בתרומה אך לא לעניין חלות 'שם נשואה', וכן ביארו האחרונים, ראה למשל: בינת ראובן (כתובות, סימן א'), שיעורי עיון התלמוד (כתובות, שיעור ב'), בד קודש (כתובות סימן ג'), אהלי משה (כתובות סימן ב', אות ב') ועוד.

⁵ הראב"ד התייחס לקושי זה בהשגותיו על הרמב"ם (שם), ותמה: "'חופה דאיסורא היכי הוו עבדי, וכלה שפירסה נדה אסור להתייחד עמה". וראה גם בדברי המגיד משנה (שם) והכסף משנה (שם) ביישוב דברי הרמב"ם, ובמה שהעיר הבית שמואל (אבן העזר, סימן ס"א, אות ב') בעניין זה. ברם, למרות דברי המפרשים, קושיית הראב"ד עדיין נותרת במקומה, וכפי שכתב בקובץ רשימות שיעורים (כתובות, ד', י"ב): "אכן עדיין תמוה דמה מהני החופה והרי לא חזיא לביאה והוה כחופת נדה דלא מהני". לעיון במחלוקת הפוסקים לגבי ז' ימי חימוד, ראה אוצר הפוסקים אבן העזר, סימן ס"א, ד', ג'.

תירוץ הלחם משנה

הלחם משנה מציג בתחילה את קושיית הר"ן: "יש תימה על רבינו [=הרמב"ם] ממאי דאמרו בגמרא ביבמות יש חופה לפסולות והא התם לא חזיא לביאה". קושייה זו דומה באופייה לקושייה שהצגנו לעיל מהלכות איסורי ביאה (י"ט, ג'), שמחד גיסא, הרמב"ם סובר שחופה ש'לא חזיא לביאה' אינה קונה ולכן חופת נידה לא קונה, ואילו בסוגיית חופה לפסולות (יבמות נ"ז, ב') מבואר בגמרא (וכן בפסיקת הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה שם) שחופה דלא חזיא לביאה מועילה לפסול בתרומה, ומשמע שהחופה קונה למרות ש'לא חזיא לביאה'.⁶

הלחם משנה מיישב קושייה זו:

ונראה לי לתרץ, דהכל הולך בתר הכוונה דכונס לחופה; אם כונס לבא עליה אחר אותה חופה, אעפ"י שהיא ביאה פסולה – הרי קנאה, ומשום הכי אמרינן התם דיש חופה לפסולות, כלומר כשנשא אחת מחייבי לאוין וכנסה לחופה כיון דדעתו לבא עליה תיכף אחרי החופה, אעפ"י שלא בא עליה – קנאה, דהא חזינן דנשאה. אבל כשכנסה נדה אין דעתו לבוא עליה אלא אחר שתטהר, דודאי לאו אדעתיה למיעבד איסורא אלא לבא עליה אחר שתטהר – ולא קנאה⁷

מדבריו מבואר, שהסיבה שלדעת הרמב"ם חופת נידה אינה קונה אינה משום שחופה זו 'לא חזיא לביאה', אלא משום שבחופה זו הבעל אינו מתכוון לבוא על אשתו ביאה אסורה לאחר החופה. לעומת זאת, חופה לפסולות היא אמנם חופה 'דלא חזיא לביאה', אך סוף סוף הבעל מתכוון לבוא עליה ביאה אסורה מיד לאחר החופה.⁸

עיון בפסיקתו של הרמב"ם מעלה קשיים יסודיים בדברי הלחם משנה. ראשית, תירוץ של הלחם משנה לא מיישב את הסתירה שהצגנו לעיל בין הלכה ב' שמשמע ממנה שחופת נידה אינה קונה, לבין הלכה ו' שמשמע ממנה שחופת נידה קונה.

שנית, הרמב"ם כתב: "ומשתכנס לחופה נקראת נשואה אף על פי שלא נבעלה והוא שתהיה ראויה לבעילה, אבל אם היתה נדה..."⁹, משמע מדברי הרמב"ם שהאיסור

⁶ ראה לעיל הערה 4, שהצגנו את הראשונים שביארו קושייה זו והזכרנו גם את דברי הר"ן עצמו.
⁷ בדרך זו נקט הבית שמואל (צ', ט"ו): "דסבירא ליה לרמב"ם הכונס נדה אל ירשנה ולכאורה קשה מאי שנא מחייבי לאוין דהא בנדה נמי קידושין תופסין בה אלא החופה לא חזיא לביאה, ועיין בדרישה תירץ שם אין בדעתו לבוא עליה בנדתה הוי לדידיה חופה דלא חזיא לביאה, משא"כ בחייבי לאוין דדעתו לבא עליה הוי חופה דחזיא לביאה ויורש אותה", וראה גם בשו"ת הרע"א (תניינא, נ"א). להרחבת העיון בשיטת הלחם משנה ראה ברכת מרדכי (כתובות ג', ו-ט) שהעמיק בביאור דעת הלחם משנה, והציע קווי דמיון בין שיטת הלחם משנה לשיטת הגר"א והמב"ט, עיין שם בדבריו. כמו כן, עיין בשיעורי עיון התלמוד (שיעור ב') שהציע לבאר את קושיית הר"ן באופן דומה להצעתו של הברכת מרדכי בהעמקת סברת הלחם משנה, אך כתב שם במפורש שביאור זה אינו לדעת הלחם משנה, עיין בדבריו.

⁸ ובביאור סברת הלחם משנה, ראה מה שכתב בחידושי רע"א (כתובות ב', א' ד"ה דברי), "דאין ראה מחופה לפסולות, דשם הוי שנושאה לעבור על האיסור ולבוא עליה ושפיר הוי היחוד קניין, דאצלו הוי היחוד קירוב לביאה. אבל בנדה דאינו רוצה ביחוד זה לקנותה לבוא אצלו באיסור – משום הכי לא הוי כלל יחוד".

בנידה אינו משום 'הכוונה דכונס לחופה', ולעולם כאשר האישה אינה 'ראויה לבעילה' – לא נעשית נשואה (וכן בתלמוד לא מוזכרת כוונת הבעל). אולם, מדברי הלחם משנה עולה שלדעת הרמב"ם יש דרגת ביניים בין 'ראויה לבעילה' ל'אינה ראויה לבעילה' והיא הדרגה של 'אינה ראויה לבעילה ובכוונת הכונס לחופה לבעול באיסור' דרגה שאינה מוזכרת כלל וכלל ברמב"ם.

בנוסף לקשיים שהצגנו בשיטת הלחם משנה העולים מהעיון בפסיקת הרמב"ם, דבריו אינם מחוורים נוכח סוגיות התלמוד. הבית מאיר (אבן העזר, ס"א, א', ד"ה שו"ע) הקשה על דברי הלחם משנה מסוגיית 'קידש ולא בעל' (קידושין ע"ח, א'), וזה לשונו:

מה בכך שדעתו לבא עליה, הא קיימא לן: 'קידש ולא בעל' – אינו לוקה עד שיבעל' (קידושין ע"ח, א'), כמבואר הלכות איסורי ביאה (י"ז, ב'), ואם כן אף שנשאה דילמא כשיתרו בו למלקות יפרוש, נמצא דמעולם לא חזיא לביאה

כמו כן, הבינת ראובן (כתובות, א') הקשה שבסוגיית 'חופה לפסולות' (יבמות נ"ח, א') נאמר שאישה סוטה שנכנסה לחופה ולא נבעלה, החופה קונה אותה. אולם, לפי דברי הלחם משנה חופה זו זהה לחופת נידה ואינה יכולה לקנות, שהרי אין בדעתו של הבעל לבוא עליה בחופה זו וכל מטרת הנישואין הם כדי שיוכל להשקות את האישה ולבדוק אם זינתה.⁹

נמצא אפוא שביאורו של הלחם משנה לפסיקת הרמב"ם, שחופת נידה אינה קונה מכיוון שזו 'חופה דלא חזיא לביאה' ואין בכוונתו של הכונס לחופה לבוא על אשתו בחופה זו – אינו מתיישב הן עם פסיקותיו של הרמב"ם והן עם סוגיות התלמוד.¹⁰ לפיכך נעין בביאורו של הבית מאיר לפסיקת הרמב"ם.

תירוץ הבית מאיר

הבית מאיר (אבן העזר, ס"א, א', ד"ה שו"ע) פותח בקושיית הר"ן ('והקשה הר"ן ממה דקיימא לן יש חופה לפסולות') בדומה לפתיחת דבריו של הלחם משנה,¹¹ אולם הוא מציע תירוץ אחר לגמרי מתירוצו של הלחם משנה, וזה לשונו:

⁹ לעיון בקושיות נקודתיות נוספות בדברי הלחם משנה, עיין בספר זאת ליעקב (כתובות ג', ה-ו), שהקשה על שיטת הלחם משנה מאחרונים נוספים, וראה גם מה שכתב בבד קודש (כתובות, ג'): "לפי זה ראוי שגם דין חופת נדה יהא לצדדים, ולעבור עבירה מהני חופת נדה", וכמובן שברמב"ם לא מוזכר חילוק בדין חופת נידה בין אדם שאין בכוונתו לבעול את הנידה לבין אדם שבכוונתו לכך. בנוסף, שיטתו של הלחם משנה אינה מתרצת קושיות נוספות שהעלו המפרשים בפסיקת הרמב"ם, כדוגמת קושיית הבית יעקב (כתובות ב', א', ד"ה בגמ'): "אי אמרינן דחופה היינו דוקא יחוד ולהרמב"ם בעינן חופה דחזי לביאה דוקא קשה על הירושלמי שהביאו בתוס' יומא דף י"ג דמתקינין לו אשה אחרת שכתבו שהקידושין והנשואין הוא ביו"כ דוקא לאחר שמתה הראשונה והך כיון דביאה הראשונה הוא ודאי דאסורה ביחוד ביו"כ כמו בנידה כל שלא בעל וכיון דלאו בת יחוד היא ממילא לאו בת כניסה היא ובכ"ג כניסה דוקא בעי כמבואר שם". תירוצו של הלחם משנה אינו מתיישב עם קושיית הבית יעקב, שהרי גם כהן גדול שכנס לחופה ביום הכיפורים, אין דעתו בחופה זו לבוא עליה ובכל זאת מבואר שהחופה קונה.¹⁰ וכפי שניסח זאת בקצרה הבד קודש (כתובות ג'): ובלחם משנה כתב ליישב דתליא בכוונתו [...] ודבר זה דחוק טובא [...] ואין נראה כן כלל מסתימת דברי הרמב"ם [...] וצ"ע".
¹¹ בביאור קושיה זו, ראה מה שכתבנו לעיל בדברי הלחם משנה.

ולשון הרמב"ם עצמו [...] רצה לומר לענייני קניינים היא כארוסה, אבל מודה שבחופת נדה יצאה מאיסור כלה ושריא לו לכשתטהר אף לבעול בלא כוונת נשואין, שהרי קורא לה שנכנסה לחופה. [...] ולהכי דקדק הרמב"ם אחר שכתב דאחר החופה מותרת, מתחיל וכתב "ומשתכנס לחופה נקראת נשואה", דהיינו מה דתנן (כתובות מ"ו, ב'): "נשאת – יתר עליו הבעל שאוכל פירות בחייה וחיוב במזונותיה בפרקונה ובקבורתה", ועל זה מסיים שאם לא היתה ראויה לביאה לא נגמרו הנשואין – שתקרא נשואה, והרי היא כארוסה לענייני קניינים הנתלים בשם נישואין, משא"כ היתר ביאה שאינו נתלה כי אם בחופה וקדושין¹²

הבית מאיר מבאר שלדעת הרמב"ם בחופת נידה האישה נידונה בתורת 'נכנסה לחופה', וממילא מובן שחופת נידה היא חופה גמורה הפועלת 'מעשה נישואין', אולם כניסה לחופה שכזו לא מחילה על האישה 'שם נשואה'.¹³ משמעות ביאורו, שחופת נידה מתירה את האישה לגבי ענייני נישואין הקשורים ליכניסה לחופה, אולם נידה שנכנסה לחופה אינה נקראת נשואה, ועל מנת לעשותה נשואה היא צריכה להיכנס לחופה בשנית לכשתטהר.¹⁴ כלומר, חופת נידה מועילה לענייני 'היתר ביאה' ('יצאה מאיסור כלה') התלוי בדין 'כניסה לחופה', אך לא מועילה לגבי קנייני הנישואין ('נשאת – יתר עליו הבעל שאוכל פירות בחייה וחיוב במזונותיה בפרקונה ובקבורתה') התלויים בשם נשואה.¹⁵

שיטתו של הבית מאיר לא רק מתרצת את הקושיה שהצגנו לעיל לגבי הסתירה בדברי הרמב"ם, בין הלכה ב' שלכאורה קובעת כי חופת נידה אינה קונה כלל לבין הלכה ו'

¹² שיטת הבית מאיר מיוחסת גם למפרשים נוספים. כך למשל, בספר זאת ליעקב (כתובות ג', ב') מייחס שיטה זו גם למגיד משנה ולר' חיים מבריסק, עיין שם בדבריו. אולם בספרות המפרשים דנו בשיטה זו בהקשר של הבית מאיר, ולכן גם אנו נתייחס לדבריו בלבד.

¹³ הבית מאיר מוכיח את יסוד דבריו שנידה שנכנסה לחופה אינה נקראת 'נשואה', מדיוקו בפסק הרמב"ם לגבי חופת נידה (אישות י', ב'). הרמב"ם כותב ביחס לנידה שנכנסה לחופה "לא גמרו הנישואין", ומלשון זו מדויק "שלא נגמרו הנישואין – שתקרא נשואה". כמו כן, הבית מאיר מוכיח את שיטתו מדברי הרמב"ם (אישות י', ו'): "ולא תנשא נדה עד שתטהר", כפי שנבאר לקמן. ראה גם מה שהרחיבו את דיוקו: קונטרסי הביאורים (כתובות ו', ד'), אהלי משה (כתובות, ב'), שערי חיים (כתובות, סימן ב', סעיף א' אות ב'), הרב אשר אריאלי (ייסוד הגר"א בדין נישואין) (סעיף ד') ועוד.

¹⁴ חלק מהאחרונים ביארו שלדעת הבית מאיר לא צריך חופה נוספת (ראה למשל ברכת מרדכי, כתובות, ג', י"ח). ברם, משיטתו של הבית מאיר לא משמע כן. בנוסף, הבית מאיר כתב שההסתפקות של הגמרא לגבי 'נכנסה לחופה ופירסה נדה', היא ההסתפקות ביחס לישם נשואה' (קנייני הנישואין). לפיכך, מובן שהבית מאיר סובר שצריך חופה בשביל שיהיה לאישה 'שם נשואה', שהרי הגמרא בסוגיה שם הסיקה תיקו, ופסק הרי"ף הלכך אינה קונה, וממילא מובן שלהלכתא חופת נידה אינה מועילה לקנייני נישואין, דהיינו לעשות את האישה נשואה, וצריך חופה נוספת.

¹⁵ האחרונים ביארו בדעת הבית מאיר, שקנייני הנישואין הם: ירושה, טומאה והפרת נדרים (ראה למשל: רבי נחום פרצוביץ, 'בענין חופת נדה', ירושון כז, ישראל תשע"ב, עמ' תצד-תצח. וכן הובא בשערי חיים כתובות, סימן ב', סעיף א', אות ב). אולם מפורש מדבריו שמדובר דווקא על אכילת פירות בחייה וחיובי: מזונותיה, פרקונה וקבורתה, כפי שכתב הבית מאיר: "ולהכי דקדק הרמב"ם [...] "ומשתכנס לחופה נקראת נשואה", דהיינו מה דתנן (כתובות מ"ו, ב'): "נשאת – יתר עליו הבעל שאוכל פירות בחייה וחיוב במזונותיה בפרקונה ובקבורתה", ועל זה מסיים שאם לא היתה ראויה לביאה לא נגמרו הנשואין – שתקרא נשואה, והרי היא כארוסה לענייני קניינים הנתלים בשם נישואין".

שלכאורה קובעת שחופת נידה קונה (אלא שלכתחילה אין לעשות כן), אלא יתירה מזאת – הבית מאיר מוכיח מקושיה זו את שיטתו, וזה לשונו:

וכן מוכח מדכתב הרמב"ם "ולא תנשא נדה עד שתטהר" [...] וקשה תיפוק ליה כיון דפוסק דחופת נדה עדיין היא ארוסה, פשיטא דאי אפשר שתנשא, דהא נשואין אלו לאו מידי הם, וכשתטהר תצטרך חופה אחרינא [...] ואפילו בדיעבד אינם כלום, ומה זה ד"לא תנשא" לכתחילה, וכתב "ואם עבר ונשא ובירך אינו חוזר ומברך". אלא ודאי דלענין היתר ביאה חופה גמורה היא, אלא שלענייני קנינים הוא דמיבעי ליה

דהיינו, הדין שנאמר בהלכה ב', שנידה שנכנסה לחופה נידונה בתורת "ארוסה עדיין", נאמר רק לגבי קנייני הנישואין, אולם לגבי היתר הביאה הנישואין חלים. לכן הרמב"ם קבע שאין לשאת לכתחילה נידה, שהרי סוף סוף יש בה היתר ביאה אך לא נעשית נשואה גמורה.¹⁶

אך שיטת הבית מאיר אינה מבוארת כל צורכה, ונראה כי הקושי המרכזי בדבריו הוא היחס שבין הסברו של הבית מאיר לבין ביאור הרמב"ם למהות החופה.¹⁷ הרמב"ם הגדיר שמהותה של החופה היא היתר ביאה, ומתוקף היות האישה מותרת לכונס בכל עת שירצה, "הרי היא אשתו גמורה לכל דבר" (אישות י', ב'). הבית מאיר נקט שבכניסת נידה לחופה הותרה ביאתה לכשתטהר, אך היא צריכה שוב 'כניסה לחופה' כדי להחיל קנייני נישואין, אולם לכאורה מדברי הרמב"ם עולה שהיתר הביאה הוא שמחיל על האישה דיני נשואה.¹⁸

¹⁶ באופן זה מתורצות שתי הקושיות הנוספות שהצגנו לעיל בפסיקת הרמב"ם, שהרי בכל מקום שבו הרמב"ם מזכיר שחופת נידה מועילה לעשות נישואין, יש לבאר שחופה קונה רק לענין 'היתר הביאה' (ואכן הבית מאיר תירץ את אחת משתי קושיות אלו באופן מפורש, ע"ש בדבריו).

כמו כן, קושיית הראשונים מחופה לפסולות גם מתורצת, כפי שכתב הבית מאיר: "שוב אין קושית הר"ן כ"כ קושיא, אחרי שחופה היא להיתר ביאה, מהראוי שתיפסל נמי לתרומה על ידה, וכהאי גוונא כתב הלחם משנה בדרך השניה", ובביאור דברי הבית מאיר, כתב החתם סופר (כתובות נ"ו, א' ד"ה והיותר): "והיותר נלע"ד לפי המבואר מהנ"ל דעל כל פנים מה שכתב רמב"ם דחופה שאינה ראוי לביאה היא כארוסה, הוא לאו דוקא, דהרי ארוסה לא מיקרי ביתו כמבואר פרק קמא דיומא שם, וחופה מיקרי ביתו. ומוכח נמי דעל כל פנים אינו קונה קנין גמור כמו ביאה דאם כן הוי ליה בערב יום הכיפורים ב' נשים. אלא על כרחך נהי דביתו מיקרי, אשתו לא מיקרי. ובזה נראים דברי לחם משנה בתירוץ השני לענין חופה לפסולות, דלענין תרומה מיקרי חופה ולא לענין שארי קנינים. ועיי' ס' בית מאיר ס"י ס"א דהחזיק בדיעה הזאת ועיין עליו ובדברינו הנ"ל תמצא עזר לזה".

ועיין עוד בספרות האחרונים שדנו בהרחבה בשיטת הבית מאיר, וביארו כיצד דבריו מיישבים קושיות רבות, ראה למשל: בד קודש (כתובות, ג'), רבי נחום פרצוביץ ('בענין חופת נדה'), ברכת מרדכי (כתובות, ג', י"ז-י"ח), זאת ליעקב (כתובות, ג', ב'-ד').

¹⁷ האחרונים, שדנו רבות בדברי הבית מאיר, העלו קשיים נוספים בדבריו. ראה למשל באהלי משה (כתובות, ב', ג').

¹⁸ אין לומר שקנייני הנישואין יחולו בלא חופה לכשתטהר, הן מצד הסברה (שאין סברה שיחולו מאליהם), והן מצד שהבית מאיר דורש לעשות חופה נוספת (ואם קנייני הנישואין יחולו מאליהם לשם מה צריך חופה נוספת?).

תירוץ הגרנ"ט

הגרנ"ט (חידושי הגרנ"ט השלם, כתובות י"ט) הציע ביאור נוסף לשיטת הרמב"ם, השונה ביסודו משיטתם של הבית מאיר והלחם משנה.¹⁹ כרקע לדבריו הוא מציג את שתי קושיותיו של הבית יעקב (כתובות ב', א' ד"ה בגמ') על הרמב"ם:²⁰

והבית יעקב הקשה על שיטת הרמב"ם מהא דאמרינן גבי כהן גדול מתקנין לו אשה אחרת שמא תמות אשתו וכו' ויש מחלוקת איך מקדש ועושה קידושי שניה אם עושה תנאי קודם כדי שלא יהי' שני בתים, ושיטת הרמב"ם דאין מקדש אותה כלל קודם אלא דאם מתה אשתו ביו"כ מקדש וכוונסה ביו"כ עצמו, ויש להקשות הלא בעצמו פסק דחופה היינו יחוד וצריך הראוי לביאה, וביוה"כ הרי אסור לשמש.

ועוד הקשה דאיתא לקמן (מ"ח א') מסר האב לשלוחי הבעל הרי היא ברשות הבעל וכו' ופסק הרמב"ם (אישות כ"ב, כ') דאם מתה אשתו – יורשה, וכן לענין נדרים אין האב יכול להפר כ"א הבעל, דפסק גבי נדרים, וז"ל: אין האב יכול להפר שהרי יצאה מרשותו וגם הבעל אין יכול להפר דאין הבעל מיפר בקודמין, ע"כ. ומשמע מדברים אלו דבנדרים של עכשיו יכול להפר (ועיין ברבב"ד), והא לשיטתו דס"ל דחופה היינו יחוד אמאי הוי כנשואה במסירתו להבעל לרשותו?²¹

הבית יעקב מקשה שתי קושיות על פסיקת הרמב"ם, בהן הוא מציג סתירה בין פסיקת הרמב"ם שחופת נידה אינה קונה, לבין סוגיות התלמוד: ראשית, מבואר בתלמוד שאם מתה אשתו של כהן גדול ביום הכיפורים, הוא יכול לכונוס לחופה את האישה שהתקינו לו ביום הכיפורים עצמו, וחופה זו תקנה את האישה להיות נשואה לו. אולם, לפי דעת הרמב"ם כיצד חופה זו מועילה לקנות, והרי ביום הכיפורים היא אינה ראויה לביאה, שהרי ביום הכיפורים נאסר תשמיש המיטה. שנית, מבואר בתלמוד שבמסירת האב את בתו לבעל – הבעל יכול להפר את נדריה שתידור לאחר המסירה. לפי זה קובע הבית יעקב שבמסירה זו האישה נעשית נשואה (שהרי הבעל יכול להפר נדריה), ואם כן לא מובנת פסיקת הרמב"ם שחופה שאינה ראויה לביאה לא תקנה, שהרי רואים שאפילו בחופה שלא מתקיים בה ייחוד הראוי לביאה (סתירה) – החופה קונה.

¹⁹ עיין בקובץ רשימות שיעורים (כתובות ג', ס"ק ו'; ד', ס"ק ט"ז) שכתב שאחרונים נוספים ביארו באופן דומה מאוד לביאורו של הגרנ"ט וציין בין השאר לפסקי יד דוד.

²⁰ וכן הקשו אחרונים נוספים, ראה למשל: שער המלך (אישות י', קונטרס חופת חתנים סעיף ד'), הפלאה (כתובות ב', א' ד"ה עוד אפשר לומר) ועוד.

²¹ בהמשך דבריו מביא הגרנ"ט את תירוץו של הבית יעקב לקושיות אלו, ברם, הגרנ"ט דוחה אותו, וכן דחה את דבריו בשיעורי הגרד"ש (כתובות סימן א', הערה 8). ראה גם בדברי הרב יעקב ויינברג (הרב יעקב ויינברג, 'בעניין שיטת הרמב"ם בחופת נדה ומהות הנישואין', ישורון ז', ישראל תשי"ס, עמ' רצד-שח), שדחה באריכות את תירוץו של הבית יעקב.

בתירוץ לקושיות הבית יעקב, מבאר הגרנ"ט את שיטת הרמב"ם בדין חופת נידה, וזה לשונו:

ונראה לומר דהרמב"ם ס"ל דיש שני מיני נשואין: א) דקונה אותה ליורשה, וליטמא, ולנדרים, ולמעשי ידיה. ב) בזה דקונה אותה לדברים שבינו לבינה. [...] והסברא כן היא דלענין נדרים דיכול הבעל להפר משום דהתורה נתנה לו רשות וזכותים בהאשה כמו האב והוא במקום האב עומד בענין זה [...] ועל זה נחשב כאילו קנה חפץ, דמכיון שהכניס לרשות קניא, וכמו כן הכא באשה. ומה שאומר הרמב"ם דחופה היינו יחוד הוא לענין לקנות לדברים שבינו לבינה דהתם צריך יחוד בשביל הביאה, וזה מפורש כמעט בדברי הרמב"ם דכתב וז"ל: "כיון שנכנסה לחופה הרי זה מותר לבא עליה וכו' בכל עת שירצה", עכ"ל. ונראה שמדבר שם מענין דברים שבינו לבינה ועל זה אמר שאינה נקנית לו אלא ביחוד [...] וכמו כן הקנינים של חופה: דלביאה צריך יחוד ולשאר דברים בהכניסה לרשותו סגי

הגרנ"ט מבאר שלדעת הרמב"ם בחופה יש שני חלקים נפרדים: א. "יכניסה לביתו". ב. "ייתייחד עמה ויפרישנה לו".²² בנוסף, הגרנ"ט מבאר, בדומה לשיטת הבית מאיר, שבכל נישואין מתקיימים שני עניינים: א. קנייני נישואין – "דקונה אותה ליורשה, וליטמא, ולנדרים, ולמעשי ידיה".²³ ב. אישות דנישואין ('היתר ביאה') – "דברים שבינו לבינה".²⁴

בחופה רגילה (כשרה), החלק של ההכנסה לביתו הוא שמחיל את קנייני הנישואין, ואילו החלק של ההתייחדות הוא שמחיל את 'אישות דנישואין'. אולם, בחופת נידה אמנם החלק של ההכנסה לביתו מתקיים, אך החלק של ההתייחדות אינו מתקיים מכיוון שאסור להתייחד עם הנידה. לכן קובע הגרנ"ט שלדעת הרמב"ם חופת נידה מועילה לקנייני נישואין (התלויים בהכנסה לביתו), אך לא מועילה לאישות דנישואין (התלויה בייחוד). לפיכך, אם ירצה לקנות את האישה גם ל"דברים שבינו לבינה", צריך להתייחד עם אשתו לכשתטהר מנידותה. הגרנ"ט מוסיף שלפי ביאורו לפסיקת הרמב"ם:

מתורץ כל הקושיות הנזכרות לעיל מדף י"א ומדף י"ב, וכן מחופה לפסולות, דאמרין דהוי ברשות הבעל. וכן מכה"ג דכונסה ביוה"כ, משום דהתם מיירי

²² בדומה לשיטת הלחם משנה (אישות י', ו'), שכתב שלדעת הרמב"ם בחופה יש שני חלקים, ולקמן בהגדרת המושג 'כניסה לחופה' נרחיב זאת.

²³ הפירוש של הגרנ"ט למושג 'קנייני נישואין' (דקונה אותה ליורשה, וליטמא, ולנדרים, ולמעשי ידיה), מתבאר באופן אחר מביאורו של הבית מאיר לקנייני נישואין ("אוכל פירות בחייה וחייב במזונותיה בפרקונה ובקבורתה"), ולקמן כשנציג את הקושי בדברי הגרנ"ט נתייחס לנקודה זו.

²⁴ לגבי עניין נישואין זה הגרנ"ט מסכים עם הבית מאיר לגבי משמעותו, אלא שהגרנ"ט ניסח זאת בלשון: "דברים שבינו לבינה", ואילו הבית מאיר ניסח זאת בלשון: "איסור כלה".

הגרנ"ט הציע שני הבדלים בין ארוסה לנשואה לגבי 'דברים שבינו לבינה', וזה לשונו: "והנה על הדברים שבינו לבינה יש נפקא מינא בין ארוסה לנשואה: א. במה שאומר הרמב"ם דהוי ליה נשואין לענין שיוכל לבא עליה בכל עת שירצה, ובארוסה אסור לבא עליה. ב. הא דאמרין בהמדיר, דבנשואה אין יכול לאסור תשמישה עליו, אבל בארוסה אינו כן".

לכונסה ולקנות אותה לשאר דברים כמו ירושה וכו', דבהכי נמי מיקרי ביתו לענין יוה"כ. אבל בדברים שבינו לבינה אינו קונה אותה אלא ביחוד כעין תשמיש של החפץ

הגרנ"ט קבע כי קיים קשר הדוק בין קנייני הנישואין ("לירשה, וליטמא, ולנדרים, ולמעשי ידה") לבין כניסת האישה לחופה, אולם דברי הרמב"ם בהלכות סותרים זאת. הרמב"ם (אישות כ"ב, א') כותב:

הבעל קודם לכל אדם בירושת אשתו. ומאמתי יזכה בירושתה? משתצא מרשות אביה. ואף על פי שעדיין לא נכנסה לחפה, הואיל ונעשת ברשות בעלה, יירשנה

משמע מדבריו שהיציאה מרשות האב היא שמקנה לבעל את זכות הירושה ולא הכניסה לחופה (אדרבה, הרמב"ם כותב "אף שעדיין לא נכנסה לחופה").²⁵ מלבד זאת, משיצאה הבת מרשות אביה התבטל איסור הביאה שהיה לה בהיותה בבית אביה (אישות י', א') למרות שלא נכנסה לחופה, ואילו לדעת הגרנ"ט למרות שנכנסה לחופה (שזה ודאי עונה לגדרים של 'יצאה מרשות אביה') עדיין לא התבטל איסור הביאה. נמצא ששני הדינים שהציע הגרנ"ט בדין חופה אינם מסבירים את דין חופת נידה שהרי דין ירושה, מיטמא לה והפרת נדריה לא תלויים כלל ב'כניסה לחופה', ואילו היתר ביאה לא מצריך הכנסה לחופה שהרי יכול לבוא עליה ביאת נישואין מרגע שיצאה מרשות אביה.²⁶

ג. הגדרת 'כניסה לחופה' בשיטת הרמב"ם

העולה מן המקובץ, ששלוש השיטות שהעלו האחרונים אינן מתיישבות היטב עם פסיקת הרמב"ם בדין חופת נידה. כמו כן, מביאורם לא מבואר כל צורכו מהו המקור לפסיקת הרמב"ם. טרם נציע את הביאור לפסיקת הרמב"ם בדין חופת נידה ואת הביאור למקור פסיקתו, נענין בגדרי 'כניסה לחופה' בשיטת הרמב"ם. עיון מדוקדק בגדרים אלו יבחין היטב ביסודות הפסיקה של הרמב"ם בדין חופת נידה ויצג קושי עצום שישמש שער להבנת פסיקת הרמב"ם.

מרכיבי הכניסה לחופה

הרמב"ם פסק (אישות כ"ב, א'-ב'):

הבעל קודם לכל אדם בירושת אשתו ומאמתי יזכה בירושתה? משתצא מרשות אביה. ואף על פי שעדיין לא נכנסה לחפה, הואיל ונעשת ברשות בעלה, יירשנה. כיצד? האשה שנתארסה, ומסרה אביה לבעלה או לשלוחי בעלה או מסרה שלוחי האב לבעלה או לשלוחי בעלה, ומתה בדרך קודם שתכנס לחפה - אף על

²⁵ הבעל מתחייב מרגע כניסה לחופה בשאר, בכסות ובשאר החיובים של תנאי כתובה (אלו בעצם 'קנייני הנישואין' כפי שביאר הבית מאיר מונח זה).

²⁶ האחרונים הקשו בדומה לדברינו והוסיפו קושיות צדדיות נוספות, ראה למשל: שיעורי הגרד"ש (כתובות, א', ג'), ברכת מרדכי (כתובות, ג', י"ד) ועוד.

פי שכתובתה עדין בבית אביה, בעלה יורשה. וכן אם הלך האב או שלוחי האב עם הבעל, ונכנס עמה בעלה בדרך לחצר, ונתיחד עמה שם לשם נשואין, ומתה הרי זו יירשנה בעלה. אבל אם עדין האב עם הבעל להוליכה לבית בעלה, או שהלכו שלוחי האב עם שלוחי הבעל או עם הבעל, ואפילו נכנס הבעל עמה לחצר ללון כדרך שלנין עוברי דרכים בפונדק אחד - הואיל והאב או שלוחיו עמה, ועדיין לא נתיחד עמה לשם נשואין, אם מתה יירשנה אביה ואף על פי שכתובתה בבית בעלה

בפסיקתו של הרמב"ם מבואר שביציאת הבת מרשות אביה היא ינעשית ברשות בעלה,²⁷ אבל אינה מוגדרת כמי שינכנסה לרשות בעלה, דהיינו כמי שינכנסה לחופה (כפי שכתב הרמב"ם: "ואף על פי שעדיין לא נכנסה לחופה").²⁷ כלומר, הרמב"ם מגדיר מה הן האפשרויות שהאישה אמנם נידונה כמי שאינה יבית אביה, אך גם כמי שאינה יבית בעלה, ולכן הרמב"ם פוסק שבמקרה כזה: "בעלה יירשנה" (שהרי נמסרה לרשותו).²⁸ אולם לגבי שאר דברים שצריך שתהיה בבית בעלה (דהיינו שתהיה בתורת ינכנסה לרשות בעלה), כגון: להפרת נדרים שתידור מעתה ושאר חיובי כתובה – האישה עדיין נחשבת ארוסה.²⁹

הרמב"ם מבאר שמהותה של החופה היא היתר ביאה (אישות י, ב'). בביאור גדרי כניסה לרשות בעלה, דהיינו בבירור גדרי ינכנסה לחופה, כתב הרמב"ם (אישות י, א):

הארוסה אסורה לבעלה מדברי סופרים כל זמן שהיא בבית אביה. והבא על ארוסתו בבית חמיו - מכין אותו מכת מרדות; ואפילו קדשה בביאה - אסור לו

²⁷ לפי ביאור זה אפשר ליישב את הקושי שעולה מדברי הגר"א (ביאור הגר"א ל"ג, ה'). הגר"א ביאר שמכיוון שאסור לבעל לבוא על ארוסתו בבית חמיו ובביאה זו היא אינה נקנית להיעשות נשואה, ולכן מובן שרק ע"י חופה הבעל יכול לבוא על ארוסתו ביאת נישואין, מכיוון שרק ע"י חופה הארוסה לא נחשבת יבית חמיו. אכן הגר"א מסיק: "דנשואין דכל מקום הוא חופה וביאה, אלא דחופה לבד גם כן קני שהיא התחלת הביאה", אך עכ"פ ביאה לבד לא קונה. ברם, לפי ההסבר שהצענו הארוסה יכולה לצאת מיבית אביה (יבית חמיו) ע"י שני האופנים המוזכרים בהלכה זו, ולא דווקא ע"י חופה. לכן, אם בעלה יבוא עליה לשם נישואין לאחר שיצאה מבית אביה בלא שנכנסה לחופה, הרי שהיא תיעשה נשואה בביאה זו גם בלא חופה. ועיין עוד בפסקי הלכות (אישות כ"ב, א-ב').

²⁸ וכן נקטו המפרשים בביאור דברי הרמב"ם, ראה למשל: בית שמואל (אבן העזר, נ"ז, אות א'), המקנה – קונטרס אחרון (שם ד"ה הבעל) ועוד.

²⁹ האחרונים דנו לגבי מקרה שהבעל נכנס עם ארוסתו לחצר לשם נישואין, האם פעולה זו נחשבת יכניסה לחופה ונעשית נשואה גמורה, או שמא אין זה אלא מעשה המוציא מרשות האב בלבד. ראה: מאירי (כתובות מ"ח, ב' ד"ה כל), תוספתא כפשוטה – ביאור ארוך (כתובות ד', ד' [נשים, חלק א', עמ' 234-235]) ובאוצר הפוסקים (אבן העזר, סימן נ"ז, ס"ק ב', אות ב'). מלשון הרמב"ם, מהקשר הדברים וממיקום הפרק, ברור שהכניסה לחצר לשם נישואין בדרך לבית בעלה אינה אלא יציאה מרשות אב שבעקבותיה האישה נעשית ברשות הבעל אבל עדיין אין זה נקרא יכניסה לחפה לעשותה נשואה.

הגמרא במסכת קידושין (י, א') חוקרת: "איבעיא להו: ביאה, נשואין עושה או אירוסין עושה? נפקא מינה? ליורשה וליטמא לה ולהפר נדריה, אי אמרת נשואין עושה, יורשה ומיטמא לה ומיפר נדריה, ואי אמרת אירוסין עושה, אינו יורשה ואינו מיטמא לה ואינו מיפר נדריה", ובאופן דומה חקרה הגמרא לגבי יעוד (קידושין י"ח, א'): "בעי רבה בר אבבה: יעוד, נישואין עושה או אירוסין עושה? נפקא מינה? ליורשה, וליטמא לה, ולהפר נדריה". משמע מהחקירות המובאות בגמרא שהמונח 'נישואין' לא מבטא החלת שם נשואה על האישה (שהרי היה צריך למנות נפקא מינות נוספות ומרכזיות יותר), אלא

לבוא עליה ביאה שניה בבית אביה, עד שיביא אותה לתוך ביתו, ויתיחד עמה, ויפרישנה לו. ויחוד זה הוא הנקרא 'כניסה לחפה' והוא הנקרא 'נשואין' בכל מקום³⁰

מדברי הרמב"ם משמע שישנם שני מרכיבים ל'כניסה לחפה': א. "יביא אותה לתוך ביתו". ב. "יתיחד עמה ויפרישנה לו".

מבואר מדברי הרמב"ם, שעל מנת שהאישה תיחשב נשואה ע"י החופה, הבעל צריך להתייחד עמה בביתו ועניינו של ייחוד זה הוא הפרשתה לו לצורך אישות. לא מדובר בשני חלקים או בשני שלבים, אלא הרמב"ם קובע כי חלות 'כניסה לחופה' מתקיימת רק בביצוע שני המרכיבים כאחד.³¹ אולם כאשר יתבצע מרכיב אחד בלבד, כגון: שיכניסה לביתו בלא התייחדות לצורך הפרשה או שהתייחד עמה לצורך הפרשה אך לא ברשותו (בביתו) – הרי שהאישה נידונה כמי שיצאה מרשות אביה (כאמור לעיל),³² אך לא כמי שיכנסה לחופה.³³

גדר הייחוד בחופה בשיטות הגאונים

הרמב"ם השתמש במושג 'יתייחד עמה' באופן הנתון למחלוקת, ומכיוון שמושג זה מרכזי מאוד בהגדרת 'כניסה לחופה' (שהרי הוא חלק ממרכיבי ה'כניסה לחופה') יש לעיין במשמעותו: מחד גיסא, אפשר לומר שההתייחדות המוזכרת כאן היא באופן של

המשמעות של נשואה בהקשר הזה הוא 'להוציאה מרשות אביה', כדין מסירת האב את ביתו לבעל או לשלוחי הבעל (כתובות מ"ח, ב'; אישות כ"ב, א'-ב'), וראה בדברי המפרשים לגבי סוגיות אלו, והסברנו כאן קרוב מעט להסברו של הגרמ"ש שפירא (שערי שמועות י', א' ד"ה ביאה), אולם ראה גם מנחת חינוך (מצווה מ"ג, ט"ז).

³⁰ הרמב"ם כתב: "ויחוד זה הוא הנקרא 'כניסה לחופה' והוא הנקרא 'נשואין' בכל מקום".

מטבע לשון זה 'הוא הנקרא [...] והוא [...] מופיע כמה פעמים ברמב"ם ומרובם מוכרע ש'הוא' מוסב על 'הוא הנקרא' ולא על הנושא הראשון, ולפיכך מובן שהרמב"ם כותב שיכניסה לחופה נקרא נשואין בכל מקום. דוגמאות לדבר: א. הלכות שבת ה', ד': "משתשקע החמה עד שיראו שלשה כוכבים בינוניים - הוא הזמן הנקרא 'בין השמשות' בכל מקום, והוא ספק מן היום ספק מן הלילה". ב. הלכות אישות ב', כ"ד: "מי שיש לו אברי זכרות ואברי נקבות - הוא הנקרא 'אנדרוגינוס', והוא ספק אם זכר אם נקבה". ג. הלכות איסורי ביאה ה', ג': "משל משלו חכמים באשה: הרחם שבו נוצר הולד, והוא הנקרא 'מקור', והוא שדם נדה וזבה יוצא ממנו - קוראין אותו 'חדר'". ד. הלכות טומאת מת ה', ט': "כל המתטמא מחמת המת טומאת שבעה, בין אדם בין כלים - הוא הנקרא 'טמא מת', והוא אב מאבות הטמאות". כדברינו הובא גם בקונטרסי ביאורים (כתובות ו', א').

³¹ בניגוד לדעתו של הלחם משנה בביאור דברי הרמב"ם, וזה לשונו: "ונראה מדברי רבינו דתירתי בעיני יחוד והבאה לביתו", וכפי שכתב הרב יעקב ויינברג בביאור דברי הלחם משנה (הרב יעקב ויינברג, 'בעניני שיטת הרמב"ם בחופת נדה ומהות הנישואין', ישורון ז', ישראל תש"ס, עמ' רצד-שח): "אם נפרש כהלחם משנה, אם כן הוי 'היביא אותה לתוך ביתה' חלק אחד בעשיית הנישואין, וה'יתייחד עמה' חלק שני בעשיית הנישואין, אם כן מצינו ב' חלקים". ובדרך זו נקטו אחרונים נוספים, ראה מה שהובא באוצר הפוסקים (אבן העזר, סימן נה, ס"ק יג, אות ב).

³² בהקשר זה ההכנסה לביתו (רשותו) מבטאת את המשמעות של מסירת האב את בתו, שבעצם מסירה זו היא יוצאת מרשותו.

³³ ראה גם: דרישה (אבן העזר, ס"א א'), חלקת מחוקק (אבן העזר, נ"ה, ד'), בית שמואל (שם, ב'), שער המלך (אישות י', קונטרס חופת חתנים, סעיף ט') ועוד.

יחוד הראוי לביאה' (סתירה),³⁴ אולם מאידך גיסא אפשר לומר שההתייחדות המוזכרת כאן אינה יחוד הראוי לביאה', אלא עצם היותו עמה יחדיו בביתו לשם נישואין.³⁵ בשאלה זו נחלקו מפרשים שקדמו בזמנם לרמב"ם.

הרמב"ן (כתובות, ד', א' ד"ה מדאמרינן) כתב בשם הר"י מיגאש:

שהנדה אינה ראויה ליכנס לחופה ואין מברכין ברכת חתנים כלל עד שתטהר שאין חופה אלא ייחוד חתן וכלה לשם נישואין ונדה הרי אסורה להתייחד³⁶

משמע מדבריו שהייחוד בחופה הוא יחוד הראוי לביאה', שהרי אם מדובר בהתייחדות עם אנשים נוספים באופן שהאישה לא נסתרה, אזי לא מובן מדוע התייחדות כזו אסורה עם נידה.

בניגוד לשיטתו של הר"י מיגאש שהייחוד בחופה הוא יחוד הראוי לביאה', כתב בעל העיטור (שער ב' – ברכת חתנים, ד"ה חלק השני):

חופה היא שמוסר האב ומכניסה לבעלה לבית שיש בה חידוש כגון אלו הסדינין קור"טתט סביבות הכותלים ויש שעושין סוכה בוורד והדס כפי המנהג ומתייחדין בה שניהם [...] גרסי' בירושלמי: "עד שתכנס לחופה לא סוף דבר לחופה אבל לבית שיש בו חופה", ש"מ מקום מיוחד כעין כילה שיושבין ביניהם השושבינין והם הנשואין

מבואר מדבריו שהייחוד בחופה אינו צריך להיות ייחוד הראוי לביאה', אלא צריך שתהיה הכנסה לרשותו, וכמו שכתב רבינו ירוחם (תולדות אדם וחווה, נתיב כ"ב, ד"ה החלק השני): "פירוש חופה, רוצה לומר בכל מקום שמכניסה לרשותו".³⁷

גדר הייחוד בחופה בשיטת הרמב"ם

המחלוקת של הקדמונים בביאור גדר הייחוד בחופה היא עצמה מחלוקת מפרשים בביאור גדר הייחוד המוזכר בשיטת הרמב"ם כמרכיב של 'כניסה לחופה'. הר"ן כתב (כתובות א', א' מדפי הרי"ף ד"ה או):

איכא דיליף לה מהכא דחופה היינו יחוד ולפיכך כשפירסה נדה ולא בעל אסורה להתייחד כדאמרינן לקמן (ד', א') ד"הוא ישן בין האנשים ואשתו ישנה בין הנשים", ולא בת חופה היא [ומשום הכי] אינו מעלה לה מזונות, דאם איתא דחופה לאו היינו יחוד למה אינו מעלה לה מזונות והא חזיא לנשואין [...] וכן דעת הרב רבינו משה בר מיימון זכרונו לברכה בפרק עשירי מהלכות אישות

³⁴ בפשטות זה הפירוש של המונח 'התייחדות' המוזכר בשאר מקומות במשנה תורה לרמב"ם.

³⁵ בהלכות איסורי ביאה (כ"ב, ח'), כתב הרמב"ם: "לא תתייחד אשה אחת אפילו עם אנשים הרבה, עד שתהיה שם אשתו שלאחד מהם, וכן לא יתייחד איש אחד אפילו עם נשים הרבה". משמע מדבריו שנעשה שימוש בלשון 'התייחדות' אפילו באופן של ייחוד שאינו ראוי לביאה'.

³⁶ וראה גם בשו"ת תמים דעים (סימן קפ"ח) שהעתיק את דברי הר"י מיגאש.

³⁷ הבית יוסף (אבן העזר, ס"א, א') כבר עשה את הקישור שבין דברי העיטור לדברי רבינו ירוחם, עיין שם בדבריו.

נמצא מבואר בדברי הר"ן שלדעת הרמב"ם הייחוד של החופה הנזכר בדברי הרמב"ם, הוא ייחוד הראוי לביאה.³⁸

בניגוד לגישתו של הר"ן בביאור שיטת הרמב"ם, כתב החלקת מחוקק (אבן העזר, נ"ה, ו'): :

דחופה אינו יחוד, נראה דכ"ע מודו בדין זה דהא הר"ן הביא ראיה לדין זה מן הגמרא דאמרין אלמנה מן הנשואין אין לה אלא מנה אף על פי שעדים מעידים עליה שלא נסתרי ולא נבעלי וא"כ להדי' נקראת נשואה אף על פי שלא נתיחדה וכתב הר"ן דיליף לה מדכתיב ואם בית אישה נדרה דמשמע דכ"ז שהיא בבית אשה היא ברשותו

ובהרחבת דברי החלקת מחוקק, כתב הבית מאיר (אבן העזר, סימן נ"ה, סעיף א', ד"ה כתב החלקת מחוקק) :

יראה לענ"ד דרצה [=החלקת מחוקק] לאמר, נהי דהר"ן שהקשה על הרמב"ם הבין יחוד ממש, הוא סובר דאף הרמב"ם אינו מצריך כי אם יחוד במקום צנוע, על דרך העיטור בהדי השובבנים, הובא בבית יוסף סימן ס"א

מבואר מדבריהם, שהייחוד הנזכר ברמב"ם אינו ייחוד הראוי לביאה, אלא היותם יחד בבית הבעל לשם נישואין כדרך ששוהים יחד איש ואשתו.³⁹

נראה להכריע את מחלוקת המפרשים בביאור פסיקת הרמב"ם על ידי עיון בדבריו לגבי דין חופה. הרמב"ם כותב (אישות י', ב') :

כיון שנכנסה הארוסה לחפה - הרי זו מותרת לו לבוא עליה בכל עת שירצה, והרי היא אשתו גמורה לכל דבר. ומשתכנס לחופה נקראת 'נשואה', אף על פי שלא נבעלה

מדבריו משמע שאמנם החופה מתירה ביאה, אך סוף סוף החופה עצמה אינה כוללת את האפשרות לביאה מכיוון שהמושג "אף על פי שלא נבעלה" מכריח שהם לא התייחדו באופן של 'ייחוד הראוי לביאה' (סתירה), שאם היו מתייחדים באופן של

³⁸ ביאורו של הר"ן לשיטת הרמב"ם בגדרי חופה נאמר גם במפרשים נוספים, וכך נכתב בשו"ת הרדב"ז (חלק א', סימן קכ"א) : "ונראה שדעתו ז"ל שאין חיבת חופה קונה אלא יחוד וכן כתב הרמב"ם ז"ל עד שיביא אותה לביתו ויתיחד עמה ויפרישנה לו וייחוד זה הוא הנקרא כניסה לחופה והוא הנקרא נשואין בכל מקום עכ"ל [...] אבל עיקר הקנין הוא היחוד ולפיכך מיחדין החתן והכלה בחדר ומוציאין את הנשים כדי שיהיה יחוד הראוי לביאה". וראה גם : בית שמואל (אבן העזר, נ"ה, ב').

³⁹ וכן מבואר בב"ח (אבן העזר, ס"א, ה') : "אכן עיקר החופה הוא שמתייחדין במקום צנוע ואוכלין שם וכמ"ש רבינו והרמב"ם ולכן יש למנוע מלכנס לשם רבים דאם לא כן אין כאן יחוד ולא מקום צנוע". וכן מבואר בערוך השולחן (אבן העזר, נ"ה, ד') : "מדבריו [=של הרמב"ם] מתבאר דעיקר החופה הוא היחוד לשם נשואין והייחוד הזה צריך להיות בהכנה ובהזמנה לחיות עמה כאיש ואשתו ולכן צריך להביאה לתוך ביתו ולהתייחד עמה ולהפרישה לו וההבאה לביתו היא ההכנה וההפרשה הוא ההזמנה לחיות עמה תמיד והייחוד הוי במקום ביאה ואף על פי שלא בא עליה". וכן כתב החזו"א (אבן העזר, ס"ג, י"ז) : "אפשר דאף הרמב"ם מודה דאין צריך יחוד גמור שלא יהיו נכנסים ויוצאים אלא קביעות

סתירה – "הן הן עדי יחוד הן הן עדי ביאה" (גירושין י', י"ח), וממילא לא יכול להיות מצב של כניסה לחופה "אף על פי שלא נבעלה".⁴⁰

בנוסף, מהתלמוד מוכרח שהמקרה של 'נכנסה לחופה ולא נבעלה' דן דווקא במקרה שהחופה הייתה בלא סתירה, ולכן גם כאשר הרמב"ם כותב: "ומשתכנס לחופה נקראת נשואה אף על פי שלא נבעלה", משמע שמדובר בייחוד בלא סתירה. מונח זה מוזכר בתלמוד במספר סוגיות:

א. "ת"ר: כנסה ראשון לשום נישואין, ויש לה עדים שלא נסתרה, אי נמי נסתרה ולא שהתה כדי ביאה - אין השני יכול לטעון טענת בתולים, שהרי כנסה ראשון" (כתובות י"א, ב' – י"ב, א'). מבואר מסוגיה זו שהחופה ('כנסה ראשון לשום נישואין') קונה אפילו שיש עדים שלא נסתרה האישה עם בעלה בחופה זו.

פיתא ולינה בחדרו. ואפשר עוד בכונת הרמב"ם שבא לפרש דאי הכניסה לביתו והוא לא נכנס איתה לא חשיב חופה, אלא א"כ הוא גם כן נכנס עימה, וצריך להיות עימה בחדר אחד בשעת כניסה, אבל לא אכפת לן אי איכא אחרים עימם". וראה גם אוצר הפוסקים (אבן העזר, סימן נ"ה, ס"ק כ, אות ד'). זאת ועוד, נראה לומר כי הדעה המובאת בדברי הר"ן (כתובות א', א' מדפי הרי"ף ד"ה או): "ואחרים אומרים דחופה לאו היינו יחוד. וראה לדבר מדאמרין לקמן (י"ב, א' ע"ש) דאלמנה מן הנשואין אין לה אלא מנה אף על פי שעדים מעידין עליה שלא נסתרה ולא נבעלה אלמא חופה לאו היינו יחוד אלא חופה היינו כל שהביאה הבעל מבית אביה לביתו לשם נישואין", היא עצמה סברת הרמב"ם שהצגנו כעת (אלא שהר"ן כתב שזו אינה דעת הרמב"ם). וראה מה שכתב ביד פשוטה (אישות י', א' ד"ה שיבא): "יש לעמוד על כך שהביטוי 'ויתיחד עמה' שונה במשמעותו מן הביטוי 'וייחוד זה'. הראשון משמעותו 'יהיה עמה ביחד במקום אחד'; השני משמעותו היותה מיוחדת ומיועדת לו לגמרי והיא נשואה. ושניהם אין להם עניין ליחוד שנאסר לאדם להתייחד עם נשים אפילו עם הפנויה (ראה הלכות איסורי ביאה כ"ב, ח'). [...] הרי מבואר שהיא נשואה גם בלי סתירה".

⁴⁰ קביעה זו מוכרחת מדברי התלמוד (כתובות מ"ח, ב'): "כי יהיה נערה בתולה מאורשה לאיש, נערה - ולא בוגרת, בתולה - ולא בעולה, מאורשה - ולא נשואה; מאי נשואה? אילימא נשואה ממש, היינו בתולה ולא בעולה! אלא לאו שנכנסה לחופה ולא נבעלה". כלומר, משנכנסה לחופה יצאה מתורת ארוסה ונקראת נשואה אע"פ שאינה נשואה ממש, שהרי לא נסתרה עמו כדי שתחזק בעולה. לכן, בתולה מן הנשואין, הואיל ונקראת נשואה - עשאה כבעולה. וכן פסק הרמב"ם (אישות י"א, א' ב'): "הנשוא בתולה שנתאלמנה או שנתגרשה או נחלצה [...] מן הנשואין כתובתה מאה; שמשנשאת - הרי היא כבעולה. [...] ומפני מה תיקנו חכמים לאלו כתובה מאה ואף על פי שהן בתולות? הואיל וחזקת הנשואה שתבעל [...] תקנו להן מאה בין נבעלו בין לא נבעלו והרי הן כבעולות לכל דבר". וכן הדין לעניין כהן שנשא אישה מאיסורי כהונה כמו שכתב הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה (י"ט, ג'): "כהן שקדש אשה מאסורי כהנה, ונתאלמנה או נתגרשה [...] אם נשאת - אף על פי שלא נבעלה, נתחללה, שכל נשואה בחזקת בעולה, אף על פי שנמצאת בתולה" לקמן נציג בקצרה שוב סוגיה זו.

לפיכך, מוכרח שאישה שנכנסה לחופה היא בחזקת בעולה, והמשפט של הרמב"ם "נקראת נשואה, אע"פ שלא נבעלה" אינו יכול להתקיים באופן רגיל אלא באופן שהאישה לא נסתרה עם בעלה בהתייחדותם (בחופתם).

הדין של 'נכנסה לחופה ולא נבעלה' - נקראת נשואה, נתחדש דווקא בישראל. אולם, בבן נח, כשם שאירוסין אין להם - כך אם נכנסה לחופה ולא נבעלה לא נעשית אשת איש להתחייב עליו, כמו שכתב הרמב"ם בהלכות מלכים (ט', ז'): "אין בן נח חייב על אשת חברו עד שיבא עליה כדרכה אחר שנבעלה לבעלה. אבל מארסה, או שנכנסה לחופה ועדין לא נבעלה - אין חיבין עליה, שנאמר 'והיא בעולת בעלי'. ולכאורה יש לעיין כיצד יודע שבא עליה והלא כתב הרמב"ם (אישות א', א'): "קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק, אם רצה הוא והיא לשא אותה, מכניסה לביתו ובעלה בינו לבין עצמו, ותהיה לו לאשה"? לכן ודאי יש לומר שכל שהכניסה לביתו ונסתרה עמו שם הרי היא בחזקת שנבעלה לו כפי שהתבאר באריכות לעיל (ועל חזקה זו נהרג מי שבא עליה).

ב. "אמר רבא: אמר לי אמי, חופה בהדיא כתיבא: כי יהיה נערה בתולה מאורשה לאיש, נערה - ולא בוגרת, בתולה - ולא בעולה, מאורשה - ולא נשואה; מאי נשואה? אילימא נשואה ממש, היינו בתולה ולא בעולה! אלא לאו שנכנסה לחופה ולא נבעלה" (כתובות מ"ח, ב'). משמע מסוגיה זו ש"נשואה ממש" זו אישה שנבעלה או שנסתרה (בחזקת בעולה ועשאוה כנשואה), אולם גם חופה בלא סתירה ("נכנסה לחופה ולא נבעלה") – קונה, ובלשון הרמב"ם במקרה זה "נקראת נשואה".⁴¹

כללו של דבר, כל מקום שחופה משמשת כמתיר ביאה והיא זו שקונה – גדרה העצמי הוא 'נכנסה לחפה ולא נבעלה', דהיינו נכנסה לחופה, ובעלה התייחד עמה בביתו לשם נישואין בייחוד שאינו ראוי לביאה (שלא נסתר עמה),⁴² שהרי אילו נבעלה לשם נישואין הייתה הביאה עצמה קונה אותה ואפילו בבית אביה.⁴³

הקושי שבפסיקת הרמב"ם בדין חופת נידה מתעצם שבעתיים לאור ההגדרה שהצענו לייחוד הנצרך בחופה כייחוד שאינו ראוי לביאה. דהיינו, אם הרמב"ם היה קובע שבחופה צריך שיהיה ייחוד הראוי לביאה, אז היה מובן שנידה אינה ראויה לביאה וממילא לא יכול להתקיים ייחוד הראוי לביאה, אולם מכיוון שהרמב"ם פסק שחופה אינה צריכה להיעשות באופן של ייחוד הראוי לביאה, לא מובן למה צריך שהאישה

⁴¹ וכן מבואר ממקומות נוספים, כדוגמת הסוגיה במסכת יבמות (נ"ח, ב'): "תנא תונא: אמן - שלא שטיתי ארוסה ונשואה, שומרת יבם וכנוסה; האי ארוסה היכי דמי? אילימא דקני לה כשהיא ארוסה וקא משקה לה כשהיא ארוסה, ארוסה בת משתא היא? והא תנן: ארוסה ושומרת יבם - לא שותות ולא נוטלות כתובה! אלא דקני לה כשהיא ארוסה, ואיסתתרה וקמשקה לה כשהיא נשואה, מי בדקי לה מיא? והתניא: ונקה האיש מעון, בזמן שהאיש מנוקה מעון - המים בודקין את אשתו, אין האיש מנוקה מעון - אין המים בודקין את אשתו! אלא דקני לה כשהיא ארוסה, ואיסתתרה ונכנסה לחופה ולא נבעלה". מבואר מסוגיה זו שחופה קונה גם בלא סתירה, מכיוון שאם הבעל היה נסתר עם אשתו אי אפשר להשקות את אשתו שהרי סתירה זו נחשבת לו כאילו בעלה וממילא זה נכלל במה שאמרה הברייתא 'אין האיש מנוקה מעון' – אין המים בודקין את אשתו. המפרשים גם התייחסו להוכחת שיטת הרמב"ם, עיין עוד בדברי המקנה – קונטרס אחרון (אבן העזר, נ"ה, א', ד"ה הארוסה; ס"א, א', ד"ה כיון).

⁴² וכתב במורה הנבוכים (ג', מ"ט): "לא נמצא אופן להתיר את המשגל אלא בייחוד אשה ונשיאתה בפומבי. מפני שאילו היו מסתפקים בייחוד בלבד, היו רוב האנשים מביאים קדשה אל ביתם לזמן-מה מתוך הסכמה בנייהם והוא היה אומר שזאת אשתו. לכן עלינו לערוך ברית ומעשה מסוים אשר בו הוא מייחד אותה לעצמו [=דהיינו מייחד אותה לו מבחינה משפטית בקנין, שבזה נעשית 'אשת איש'. אולם אין היא נעשית 'אשתו' גמורה לכל דבר' עד הייחוד והנישואין שהוא בהבאתה לביתו וייחודה לו שם] והוא הארוסין, ושייתן פומבי לדבר, והוא הנשואין". הייחוד של האישה יונשיאתה בפומבי שהרמב"ם דן בו, הוא בעצם הכניסה לחופה. הרמב"ם מבאר שלאחר שקנאה צריך ליחודה לו ושייחוד זה ייעשה בפומבי כדי לפרסם לכל שהוא נושא אותה, וממילא מובן שהייחוד אינו סתירה אלא התייחדות לשם נישואין שיכולה להיעשות עם אנשים נוספים (ולכן היו עושים את כל טקסי הנישואין הידועים כדי לפרסם שהיא מיוחדת ומופרשת לו להיות אשתו).

⁴³ האפשרות שהאישה תינשא בלא סתירה נאמר רק בישראל, אולם ביחס לבן נח כתב הרמב"ם (מלכים ט', ז'): "אין בן נח חיב על אשת חברו עד שיבא עליה כדרכה אחר שנבעלה לבעלה. אבל מארסה, או שנכנסה לחופה ועדין לא נבעלה - אין חיבין עליה, שנאמר 'והיא בעולת בעלי'".

אכן, הרמב"ם ביחס לדיני נישואין בישראל, חילק בין קניין הנישואין לביאה לבין הקניין על ידי החופה (היתר הביאה). לגבי קניין הנישואין לביאה, כתב הרמב"ם (אישות י', א'): "והבא על ארוסתו לשם נישואין, אחר שקדשה [...] והרי היא אשתו לכל דבר", לעומת זאת לגבי קניין ע"י חופה, כתב (שם, ב'):

תהיה ראויה לביאה אם בחופה עצמה אין דרישה כזו.⁴⁴ על מנת ליישב קושיה זו נעיין במקור של פסיקת הרמב"ם בדין חופת נידה.

ד. המקור לפסיקת הרמב"ם בדין חופת נידה

המפרשים דנו במקור לפסיקתו של הרמב"ם בדין חופת נידה וביאורם העלה קשיים רבים. בראשונים הובאו שתי סוגיות מרכזיות בביאור המקור לפסיקת הרמב"ם: סוגיית 'הגעת זמן והעלאת מזונות' (כתובות ב', א') וסוגיית 'חיבת חופה' (כתובות נ"ו, א').⁴⁵ כדרכם של רוב המפרשים, ננקוט כי המקור לפסיקת הרמב"ם הוא מסוגיית 'חיבת חופה קונה' ונבאר סוגיה זו.⁴⁶ נציג בקצרה את פירושים של הראשונים למקור פסיקתו של הרמב"ם ואת הקשיים העולים מדבריהם, ולאחר מכן נציע ביאור נוסף למקור של פסיקת הרמב"ם, ביאור שיעניק נופך חדש לפסיקתו בדין חופת נידה.

ביאורם של הרא"ש והמגיד משנה למקור של פסיקת הרמב"ם

הרא"ש (כתובות ה', ו') דן במקור התלמודי לפסיקת הרמב"ם לגבי חופת נידה, ובתחילת דבריו קבע כי מקור פסיקתו הוא סוגיית 'חיבת חופה' (כתובות נ"ו, א'). בסוגיה זו הגמרא דנה בשאלה האם הבעל חייב בתוספת כתובה במקרה של 'נכנסה

'כיון שנכנסה הארוסה לחפה [...] והרי היא אשתו גמורה לכל דבר'. ההוספה של הרמב"ם את המילים 'אשתו גמורה' לגבי קניין הנישואין על ידי חופה, מראה כי עצם החופה אינו האישות אלא רק מתיר לאישות, אך היתר אישות זה גומר את קניין הנישואין והאישה נשואה לבעלה לגמרי (ועיין במשמעות לשון 'גמורה', במה שנאמר במסכת שבת (ו', ב') לגבי רשות הרבים גמורה, ובמפרשים שם).

⁴⁴ לכאורה היה מקום לומר שאין נישואין כלל לנידה, דהיינו שגם ביאת נישואין של נידה לא תועיל לעשותה נשואה, וממילא מובן מדוע החופה לא קונה אותה. ברם, נראה להוכיח שלשיטת הרמב"ם ביאת נידה מועילה לעניין נישואין (ומקור פסיקתו בדברי הר"ף ביבמות י"ח, ב'), ואכן זו פשוט לשון פסיקת הרמב"ם: "והבא על ארוסתו לשם נישואין, אחר שקדשה - משיערה בה, קנאה, ונעשת נשואה, והרי היא אשתו לכל דבר", ולא חילק בין ארוסתו נידה לארוסתו שאינה נידה (כשם שחילק לעניין 'נכנסה לחופה ולא נבעלה'). וכן הסברה נוטה לומר כן, שהרי קידושי ביאה תופסים בנידה (קידושין ס"ח, א') ולומדים זאת מכך שיש הווייה לנידה לעניין קידושין. לכן, מכיוון שלמדים את ביאת נישואין מביאת קידושין (מהפסוק 'כי יקח'), מוכרח שכשם שיש הווייה בנידה לעניין קידושין יש בה גם הווייה לעניין נישואין. הראשונים (כגון: הרא"ש (יבמות ו', ג'), התוספות (יבמות נ"ז, ב') ד"ה וחיבין) ועוד הוסיפו לומר שלמדים זאת מביאת ייבום בנידה, שכשם שביאת נידה קונה ביבמה כך גם ביאת נידה קונה בנישואי אישה רגילה. להרחבת העיון בנקודה זו, ראה 'בית חתנות' למהרא"ל צינץ (ל"ג, י') ובמה שהובא באוצר הפוסקים (אבן העזר סימן ס"א, סעיף ד', אות י"ד). העולה מן המקובץ הוא שיש נישואין לנידה, וממילא לא מובן מדוע פסק הרמב"ם שחופת נידה אינה קונה (ובמיוחד לפי הביאור שהצענו שבחופה זו אין צורך בייחוד של סתירה).

⁴⁵ בשערי חיים (כתובות סימן ג', סעיף ב', אות ו') כתב באחד משני ביאוריו לסוגיה, שמקור פסיקת הרמב"ם הוא מסוגיה אחרת לגמרי, ואכמ"ל בדבריו.

⁴⁶ הסיבה העיקרית שלא נתייחס לסוגיית 'הגעת הזמן' נובעת מכך שמי שביאר שהמקור לפסיקת הרמב"ם הוא מסוגיה זו נוקט בדעת הרמב"ם שחופה היינו ייחוד של 'סתירה' (ראה ר"ן כתובות א', א' מדפי הר"ף, ד"ה או). ברם, כפי שביארנו לעיל, נראה שבשיטת הרמב"ם בחופה לא צריך שיהיה סתירה. בנוסף, הראשונים דחו את הראיה מסוגיה זו מסיבות אחרות (ראה רא"ש כתובות, ה, ו). עיין עוד: בד קודש (כתובות סימן ג'), שיעורי הגרד"ש (סימן א, סעיף א) ואחרונים נוספים, שדנו רבות במקור פסיקת הרמב"ם והתייחסו לדברי הר"ן והרא"ש.

לחופה ולא נבעלה', ולאחר מכן מסתפקת במקרה של 'נכנסה לחופה ופירסה נדה', ומכריעה: "תיקו". הרי"ף (כתובות כ"ב, ב') פסק: "תיקו – הילכך אין קונה", ובעקבות פסיקת הרי"ף, קבע הרא"ש שגם הרמב"ם סובר כדעת הרי"ף שחופת נידה אינה קונה.

הרא"ש התקשה במקור התלמודי לפסיקת הרמב"ם, מכיוון שמהסוגיה עולה שההסתפקות לגבי הדין של חופת נידה נאמרה רק ביחס לתוספת כתובה, אבל "המדקדק בשמועה זו יבין דפשיטא ליה דחופת נדה הוי חופה". לפי"ז נמצא שסוגיה זו קשה על פסיקת הרמב"ם ולא משמשת לו מקור. בסוגיה בה מוצגת ההנחה שחופת נידה אינה קונה הדיון הוא רק לגבי תוספת הכתובה, וגם פסיקת הרי"ף נאמרה רק לגבי תוספת הכתובה, ונמצא כי אין סעד ומקור לפסיקת הרמב"ם. הרא"ש דחה קושיה זו, מכיוון שהוא ביאר שאפשר לפרש את הסוגיה באופן שאינו דומה לחופת נידה שהרמב"ם התייחס אליה בפסיקותיו.⁴⁷

בניגוד לשיטת הרא"ש (שבסוף דבריו קבע שסוגיית חיבת חופה אינה המקור התלמודי לפסיקת הרמב"ם), המגיד משנה (אישות י', ב' ד"ה אבל) נקט שסוגיית חיבת חופה היא המקור התלמודי לפסיקת הרמב"ם בדין חופת נידה. בתירוץ לקושי שהעלה הרא"ש כתב המגיד משנה: "וכתוב בהלכות [=הרי"ף] הילכך אינה קונה, ודעת רבינו [=הרמב"ם] שהוא הדין לכל דבר, שאין חופת נידה קונה לא ליורשה ולא ליטמא לה". לפיכך, מה שכתב הרי"ף לגבי תוספת כתובה "הילכך אין קונה", מתפרש לדעת הרמב"ם על דיני חופת נידה, כלומר שחופת נידה לא קונה לעשות נישואין.⁴⁸

קושיית רע"א על ביאור המפרשים למקור של פסיקת הרמב"ם

דברי המגיד משנה מעט קשים, מכיוון שפסיקתו של הרמב"ם שחופת נידה אינה קונה נכתבה בתורת ודאי, ואילו בסוגיית התלמוד לא הוכרע הדין של חופת נידה אלא הגמרא חתמה את הדיון ב'תיקו'.⁴⁹ לכן האחרונים ביארו שהרמב"ם פסק את דין חופת נידה בתורת ודאי, מכיוון שזהו ספק לחומרא, וממילא הוא הכניס בפסיקתו שיקול הלכתי זה וקבע שחופת נידה אינה קונה בלשון ודאי (ולא בלשון אינה קונה מספק).⁵⁰

הרע"א (שו"ת תניינא, סימן נ"א [וכן הובאו דבריו בגליון על הרמב"ם אישות י', ב' מהדורת פרנקל]) הקשה על הסברם של האחרונים שהוצג לעיל, שבפסיקה זו יש גם שיקולים

⁴⁷ עיין בד קודש (כתובות ג') שהרחיב את הביאור בשיטת הרא"ש. וראה גם מה שכתב ר' נחום פרצוביץ על דברי הרא"ש (רבי נחום פרצוביץ, 'בענין חופת נדה').

⁴⁸ ראה למשל בדברי ר' נחום פרצוביץ (שם), שביאר באופן זה את מחלוקת הרמב"ם והמפרשים בביאור הסוגיה. אולם עיין בשערי חיים (כתובות סימן ב', סעיף א', אות ז') שמיאן בביאור זה.

⁴⁹ וכן בפשטות עולה מהסוגיה שם שהדיון הוא לגבי תוספת כתובה ולא לגבי מהות החופה, כפי שנקט הרא"ש.

⁵⁰ ראה: מה שכתב הרב אשר אריאלי בעניין זה (הרב אשר אריאלי, 'יסוד הגר"א בדין נישואין'). וכן רמז לכך ראש הישיבה בספרו יד פשוטה (אישות י', ב' ד"ה הואיל).

לקולא ולא רק לחומרא, ולכן אי אפשר לומר שהרמב"ם פסק שחופת נידה אינה קונה מכוח שהחמיר בספק, שהרי להכרעה זו יש גם צדדים להקל.⁵¹

קושייתו של הרע"א מעצימה את השאלה אודות המקור לפסיקת הרמב"ם בדין חופת נידה עשרת מונים, מכיוון שמשמעות קושייתו היא שאפילו אם נאמר שהרמב"ם ביאר את סוגיית התלמוד באופן שמתייחס למהות הנישואין של החופה ולא לתוספת כתובה בלבד, הרי שעדיין היה צריך לפסוק להלכה שהאישה ספק נשואה כפי שהוכרע בתלמוד. אולם הרמב"ם פסק לגבי חופת נידה "והרי היא כארוסה עדין", ומשמעות פסיקה זו היא שמעמדה של האישה הוא 'ארוסה' ולא 'ספק נשואה'.

הצעת סוגיית חיבת חופה – ביאור ספקו של רבין

העולה מן המקובץ, הן ממה שכתבנו ביחס להגדרת כניסה לחופה בשיטת הרמב"ם והן מביאורים של המפרשים למקור הפסיקה של הרמב"ם (ומהקשיים המצויים בדבריהם), שבביאור המקור לפסיקת הרמב"ם יש לברר בסוגיה זו בעיקר שני מוקדים: ראשית, יש לבאר את המושגים בסוגיה זו באופן שיהיו תואמים לפסיקתו של הרמב"ם בגדרי כניסה לחופה. שנית, יש לבאר היטב כיצד הרמב"ם הסביר את הסוגיה באופן שמדובר על יסוד החופה (הנישואין) ולא רק על תוספת הכתובה, ובהקשר הזה לבאר כיצד הרמב"ם פירש את מסקנת הסוגיה: "תיקו". לפיכך, נעיינ באופן מדוקדק במהלך הסוגיה ונבארה לפי שיטת הרמב"ם.

במשנה במסכת כתובות (ה', א') מובאת מחלוקת ת"ק ורבי אליעזר בן עזריה (להלן: ראב"ע), וזו לשון המשנה:

אף על פי שאמרו בתולה גובה מאתים ואלמנה מנה, אם רצה להוסיף אפי' מאה מנה - יוסיף. נתארמלה או נתגרשה, בין מן הארוסין בין מן הנשואין - גובה את הכל; רבי אלעזר בן עזריה אומר: מן הנשואין - גובה את הכל, מן האירוסיין - בתולה גובה מאתים, ואלמנה מנה, שלא כתב לה אלא על מנת לכונסה...

הגמרא (כתובות נ"ו, א') קובעת: "הלכה למעשה כראב"ע". דהיינו, הגמרא קובעת להלכה שאישה מאורסת שהתאלמנה או התגרשה לפני שנישאה לבעלה אינה יכולה לגבות תוספת כתובה אלא רק את כתובתה בלבד, והנימוק המובא במשנה לדברי ראב"ע הוא: "שלא כתב לה [=תוספת כתובה] אלא על מנת לכונסה".

קביעתה של הגמרא לפסוק הלכה כראב"ע (שתוספת הכתובה נכתבת דווקא על מנת לכונס את הארוסה), העלתה ספק אצל רבין, וזו לשון התלמוד (שם):

בעי רבין: נכנסה לחופה ולא נבעלה, מהו? חיבת חופה קונה, או חיבת ביאה קונה?

⁵¹ עיין במאמרו של הרב אריאלי (שם, סעיף י"א) שמפרט את ההשלכות המקלות של פסיקה זו.

על מנת לבאר את הסתפקותו של רבין על פי שיטת הרמב"ם נגדיר את המושגים המוזכרים בדבריו.⁵² 'נכנסה לחופה ולא נבעלה' – פירושו שהבעל הכניס את ארוסתו לביתו והתייחד עמה שם, אך היא לא נסתרה עמו בהתייחדות זו.⁵³ 'חיבת ביאה קונה' – פירושו שחיבת ייחוד הראוי לביאה היא היסוד הקונה בחופה, וממילא מובן שבכל חופה צריך שהארוסה תתייחד עם בעלה וגם תיסתר עמו בשיעור הראוי לביאה (ובהקשר שלנו, רק באופן כזה האישה תגבה את תוספת הכתובה). 'חיבת חופה קונה' – פירושו שחיבת ייחוד המתיר ביאה היא היסוד הקונה בחופה, וממילא מובן שבכל חופה צריך שהארוסה תתייחד עם בעלה ולא צריך שגם תיסתר עמו (ובהקשר שלנו, אפילו באופן כזה האישה תגבה את תוספת הכתובה שלה).⁵⁴

רבין מסתפק דווקא לגבי מקרה של 'נכנסה לחופה ולא נבעלה', מכיוון שזהו מקרה הביניים בפסיקתו של ראב"ע. דהיינו, ראב"ע פסק שיש תוספת כתובה "מן הנשואין" אך אין תוספת כתובה "מן האירוסין", מכיוון "שלא כתב לה אלא על מנת לכונסה", ורבין מסתפק האם חופה בלא סתירה דומה יותר לנשואין או לאירוסין: אם מקרה זה דומה יותר לנשואין, הרי שבחופה בלא סתירה האישה זוכה בתוספת הכתובה, אולם אם זה מקרה דומה יותר לאירוסין, אז אישה ש'נכנסה לחופה ולא נבעלה' אינה גובה תוספת כתובה.⁵⁵

רבין מציע בפתרון לספקו שתי עמדות השונות ביסודם: חיבת ביאה וחיבת חופה. שורש ההבדל בין חיבת חופה לחיבת ביאה הוא סיבת הקניין: בחיבת ביאה הקניין נובע מחמת הייחוד הראוי לביאה, שהרי זאת תכלית הכניסה לחופה. לעומת זאת, בחיבת חופה הקניין הוא מחמת הייחוד המתיר בעילה. לפיכך, אם חיבת ביאה קונה, במקרה של 'נכנסה לחופה ולא נבעלה' אין לה תוספת כתובה, שהרי "לא כתב לה אלא על מנת לכונסה", ובחופה בלא סתירה אין זה נחשב 'כונסה'. אולם, אם חיבת חופה קונה, יש לה תוספת כתובה במקרה זה, שהרי גם חופה בלא סתירה נחשבת בגדרי 'כונסה'.⁵⁶

⁵² לקמן נבאר כיצד הגדרתנו תואמות לדברי הרמב"ם בפסקיו.

⁵³ ראה מה שכתבנו לעיל לגבי המושג 'נכנסה לחופה ולא נבעלה', שהכוונה היא 'חופה בלא סתירה'. בניסוחו של הרמב"ם (אישות יי, ב'): האישה התייחדה עמו, אך בהתייחדות זו לא התקיים מושג היפרישנה לו, ולקמן נבאר זאת בהרחבה.

⁵⁴ המפרשים הגדירו מושגים אלו באופן שונה: 'נכנסה לחופה ולא נבעלה' – פירושו שנכנסה לחופה ונסתרה עם בעלה אך לא נבעלה לו. 'חיבת ביאה קונה' – פירושו שהביאה שבחופה היא זו שקונה את האישה. 'חיבת חופה קונה' – פירושו שהחופה עצמה היא שקונה את האישה גם בלא הביאה. לפי שיטת המפרשים, שורש ההבדל בין חיבת ביאה לחיבת חופה, הוא האם צריך בחופה צריך לנהוג מנהג אישות (חיבת ביאה), או שיהיה אפשרות לקיים מנהג אישות (חיבת חופה).

⁵⁵ במילים אחרות: ראב"ע קבע שתוספת הכתובה תלויה בכניסתה של האישה לחופה ("שלא כתב לה אלא על מנת לכונסה"), ורבין הסתפק האם צריך כניסה לחופה עם סתירה או מספיק כניסה לחופה בלא סתירה.

⁵⁶ ההשלכה מחקירתו של רבין היא לגבי מקרה שהבעל מת או גירש לאחר שכנסה לחופה והתייחד עמה ייחוד המתיר ביאה, אך טרם הספיק להתייחד עמה ייחוד הראוי לביאה. אם 'חיבת חופה קונה' הרי שהאישה גובה תוספת שהרי משעה שהתייחד עמה החופה קנתה אע"פ שלא נסתרה, אולם אם 'חיבת

הכרעת ספקו של רבין

הגאונים הסכימו שמהסוגיה נפשט ספקו של רבין שחיבת חופה קונה, אלא שחלקו מניין נקודה זו מוכחת מהסוגיה. בה"ג בפסיקתו לסוגיה זו (סימן ל"ו, הלכות כתובות), כתב:

ומדבעי רב אשי, ופשיט: אם תימצי לומר חיבת חופה קונה – שמע מינה חיבת חופה קונה שמע מינה

בה"ג קובע כי מהמשך דברי הגמרא המביאה את דברי רב אשי, מוכרח הפסק שחיבת חופה קונה. אולם הריטב"א (כתובות נ"ו, א' ד"ה בעי רבין) כתב בשם הר"ח:

איפשיטא דחיבת חופה קונה מדתני רב יוסף שלא כתב לה אלא מפני חיבת לילה הראשון, ואף על גב דאקשינן עלה פרקה לה הוא קושיא

הר"ח מבאר שמהברייתא המובאת בסוגיה בשם רב יוסף מוכרח שחיבת חופה קונה, ולא מדברי רב אשי.⁵⁷

בדומה לשיטתו של הר"ח, נקט גם הרי"ף (כ"ב, ב'), וזה לשונו:

בעי רבי אבין נכנסה לחופה ולא נבעלה מהו, חיבת חופה קונה או חיבת ביאה קונה? ופשטינן דחיבת חופה קונה. בעי רב אשי נכנסה לחופה ופירסה נדה מהו? אם תמצא לומר חיבת חופה קונה חופה דחזיא לביאה אין חופה דלא חזיא לביאה לא או דילמא לא שניא, תיקו

ביאה קונה' הרי שהואיל ולא נסתרה – החופה לא קנתה, וממילא האישה גובה את כתובתה בלא תוספת.

⁵⁷ לביאור דברי הר"ח (והרי"ף), נציג בקצרה את הדין של הגמרא בברייתא של רב יוסף. הגמרא שם דנה בהכרעת ספקו של רבין: "תא שמע, דתני רב יוסף: שלא כתב לה אלא על חיבת לילה הראשון; אי אמרת בשלמא חיבת חופה קונה, היינו דאמר 'לילה הראשון', אלא אי אמרת חיבת ביאה קונה, ביאה בלילה הראשון איתא, מכאן ואילך ליתא? אלא מאי? חופה, חופה בלילה איתא, ביממא ליתא? ולטעמך, ביאה בלילה איתא, ביממא ליתא? הא אמר רבא: אם היה בבית אפל - מותר! הא לא קשיא, אורח ארעא קא משמע לן, דביאה בלילה, אלא חופה קשיא! חופה נמי לא קשיא, כיון דסתם חופה לביאה קיימא, אורח ארעא קא משמע לן דבלילה".

תחילה, הגמרא מבקשת לפשוט את הספק מדתני רב יוסף "שלא כתב לה אלא על חיבת לילה הראשון". הואיל וסתם חופה היא בלילה, אם חיבת ביאה קונה – למה מדגישה הברייתא 'לילה ראשון', הרי אם לא נתייחד עמה ייחוד הראוי לביאה בלילה הראשון יכול להתייחד עמה ייחוד הראוי לביאה בלילות אחרים ויקנה אותה. לכן ברור שמדובר דווקא על ייחוד הלילה הראשון שהוא בעצם החופה, ויש לדייק שחיבת חופה קונה.

דוחה הגמרא: "אלא מאי? חופה, חופה בלילה איתא, ביממא ליתא?" אלא ודאי על ביאת הלילה הראשון מדובר. דוחה הגמרא: "ולטעמך, ביאה בלילה איתא, ביממא ליתא? הא אמר רבא: אם היה בבית אפל - מותר!" אלא ודאי לא בא 'לילה' למעט יום שלפניו אלא למעט לילות שלאחריו, דהיינו שבלילות אחרי הלילה הראשון אינו יכול לקנותה, ומדויק שחיבת חופה קונה. הגמרא מתרצת: "הא לא קשיא, אורח ארעא קא משמע לן דביאה בלילה", ואדרבה באו לשלול ביאת יום מה שאין כן לעניין חופה, וממילא יש להסיק מברייתא דרב יוסף שחיבת ביאה קונה. תרצה הגמרא "חופה נמי לא קשיא, כיון דסתם חופה לביאה קיימא, אורח ארעא קא משמע לן דבלילה", כלומר כשם שלעניין ביאה 'אורח ארעא קמ"ל' – כך לענין חופה, שהרי סתם חופה לביאה חזיא.

משמע שאפילו קודם דברי רב אשי כבר הכריעו שחיבת חופה קונה, דהיינו מהברייתא של רב יוסף.⁵⁸

נמצא, אפוא, שיש התאמה בין ביאורנו בשיטת הרמב"ם לגדרי החופה לבין הביאור שהצענו למהלך סוגיית 'חיבת חופה'. רבין הסתפק לגבי 'נכנסה לחופה ולא נבעלה', וכן ראינו שהרמב"ם התייחס למקרה זה, וכפי שכתבנו מדובר באופן של 'חופה בלא סתירה'. ספקו של רבין נפשט שחיבת חופה קונה, דהיינו שהיסוד הקונה בחופה הוא 'היתר הביאה', וכן ראינו ברמב"ם שמהות החופה היא 'היתר ביאה', וכפי שהרמב"ם פסק שגם חופה בלא סתירה – קונה.

ביאור ספקו של רב אשי

לאחר שביארנו את ספקו של רבין וראינו את ההתאמה לשיטת הרמב"ם, נעייין בספקו של רב אשי, הדין בחופת נידה. ננקוט בשיטתם של הרי"ף והר"ח, שספקו של רבין נפשט מהברייתא של רב יוסף שהכריעה ספקו של רבין שחיבת חופה קונה. לפיכך, מבואר שהסתפקותו של רב אשי המובאת בהמשך הסוגיה, אמנם נסמכת על הפסיקה כי "חיבת חופה קונה", אך אינה תלויה כלל בהסתפקותו של רבין, וממילא אפשר לבארה באופן בלתי תלוי בדברי רבין. דהיינו, ספקו של רב אשי לא דן ביחס לתוספת כתובה כמו ספקו של רבין, אלא הוא דן במהות החופה: האם חופת נידה קונה או לא.

בעי רב אשי: נכנסה לחופה ופירסה נידה, מהו? אם תימצי לומר חיבת חופה קונה – חופה דחזיא לביאה, אבל חופה דלא חזיא לביאה לא, או דלמא לא שנא? תיקו

רב אשי דן במקרה של 'נכנסה לחופה ופירסה נידה', דהיינו שהבעל הכניס את ארוסתו לחופה בעודה בימי נידותה.⁵⁹ רב אשי קובע שהואיל והכרענו שחיבת חופה קונה, הרי

יש לעיין האם למסקנת הדיון של הגמרא בברייתא דרב יוסף, חיבת חופה קונה או שמה אין להכריע מברייתא דרב יוסף מה קונה? מצד אחד, הן חופה והן ביאה 'איכא ביממא' (ואפילו ביאורח ארעא קמ"ל למדים שהן ביאה והן חופה 'קיימא בלילה'), הרי שיש לחזור לדיוק הראשון של הגמרא שמהביטוי 'לילה ראשון' מבואר חיבת חופה קונה. מצד שני, יש לומר שלאחר שהגמרא הקשתה שבברייתא מובאת תיבת 'לילה' להוציא מהיום שלפניו (משום אורח ארעא), שוב אין לדייק מהביטוי 'לילה ראשון' שחיבת חופה קונה כפי שהגמרא מדייקת בתחילת דבריה.

אכן, בנקודה זו חלקו הגאונים: בה"ג ביאר שמדברי רב יוסף אי-אפשר לפשוט את ספקו של רבין, ולכך נזקק לדברי רב אשי. אולם הר"ח, כאמור, נקט כי מדברי רב יוסף אפשר לפשוט את ספקו של רבין.

⁵⁸ הר"ח מוסיף (הו"ד בריטב"א שם): "ומדבעי רב אשי דהוא בתרא פירסה נדה, מהו? שמע מינה דחיבת חופה קונה ס"ל ואף על גב דנקט את"ל". הר"ח מבאר שמניסוחו של רב אשי: "אם תימצי לומר חיבת חופה קונה" עולה כי חיבת חופה אינה קונה (אך למרות זאת פוסקים שחיבת חופה קונה משום הברייתא של רב יוסף, וכפי שנכתב לעיל), וסברה זו הפוכה מדברי בה"ג (אולם עיין ברא"ש (קידושין א', ז') שניסוח זה תואם לשיטת הבה"ג, וזה לשונו: "דזו היא שיטת הגאונים דכל אם תמצא לומר – כמו פשיטותא הוא", ואכמ"ל במחלוקתם זו.

⁵⁹ הרא"ש הציע לבאר שמדובר שנתייחד עמה ולא נסתרה ואח"כ פירסה נידה, ובעצם המקרה הנידון הוא שלא היה בידו להתייחד עמה ייחוד הראוי לביאה. ברם, לפי הסברנו למושג 'חיבת חופה קונה', ש'חופה בלא סתירה' קונה, הרי שמכיוון שהכרענו להלכה שחיבת חופה קונה אז כבר ברגע שנכנסה

שיש לחקור האם צריך שאישה הנכנסת לחופה תהיה 'חזיאה לביאה' על מנת שהחופה תקנה. כאמור, ההסתפקות של רב אשי אינה לגבי תוספת הכתובה אלא לגבי מהות החופה, האם חופה שכזו יכולה לקנות או לא.

הגמרא מבארת את צדדי ספקו של רב אשי, ושורש ההסתפקות הוא לגבי הצורך של הראויות לביאה בחופה: מצד אחד, אפשר לומר שמכיוון שבחופה זו אין אפשרות לביאה – אין זו חופה, שהרי כל עצמה של החופה אינה אלא קירוב לביאה (ובחופה זו אין קירוב לביאה כלל עד שתטהר מנידותה). מצד שני, אפשר לומר שמכיוון שעיקר קניינה של החופה הוא בהיותה מתירה בעילה אף לאחר זמן, אין הבדל בין חופה הראויה לבעילה לחופת נידה שאינה ראויה לבעילה, שהרי בשתיהן החופה מתירה את בעילתה לכשתהיה ראויה לו (לכשתטהר).⁶⁰

בתרגום ספקו של רב אשי למונחים בהם הרמב"ם השתמש יש לנסח כדלקמן: בעוד שרבין דן לגבי המושג 'יתיחד עמה', וקבע כי ההתייחדות יכולה להיעשות גם באופן של ייחוד שאינו סתירה, כך רב אשי דן לגבי המושג 'פרישנה לוי'. דהיינו, רב אשי מסתפק האם בחופה יש צורך שהאישה תהיה מופרשת לבעלה לביאתו מיד אחר החופה (וכל שאינה ראויה לביאה אחר שנכנסה לחופה לא הופרשה לבעלה בכניסה זו), או שמא מכיוון שהחופה אינה אלא מתיר לביאתו אף אם בחופה זו לא הפרישה לו אלא לכשתטהר, חופה זו נידונה כהפרשה, וחלה החופה מרגע הכניסה.

מחלוקת הראשונים והרמב"ם בביאור המושג 'חופה דחזיאה לביאה'

המושג 'חופה דחזיאה לביאה' מקבל חשיבות רבה בספקו של רב אשי, ויש לעיין במשמעו. הראשונים נחלקו לגבי המשמעות של הראויות לביאה בחופה ('חופה דחזיאה לביאה'), האם מדובר על דין בבעל ובחופה או על דין באישה עצמה.

לדעת הרי"ף גיאות (הובא בפירוש הרי"ף אלמדארי כתובות נ"ו, א' ד"ה נכנסה) (ראה קובץ שיטות קמאי כתובות עמ' אלף רי"ט)) כל שאין ראויות לביאה, בין אם המונע הוא מצד האישה ובין אם המונע הוא מצד אחר, החופה נידונה כ'חופה דלא חזיאה לביאה'. ממילא הדין של חופה דלא חזיאה לביאה אינו קשור דווקא לחופת נידה. דהיינו, הביטוי 'חופה דחזיאה לביאה' נאמר לגבי הבעל, ומשמעותו היא שחופה זו ראויה לבעילה, אבל אם אי אפשר לבעל לבוא על אשתו בחופה זו – אין החופה נחשבת 'חופה דחזיאה לביאה'.⁶¹

לחופה קנה אותה.

⁶⁰ לפי ביאורם של המפרשים, הרי שצדדי הספק הם האם צריך שהאישה תיסתר עם בעלה באופן שהיא ראויה לביאה או לא, מכיוון שלשיטתם הביטוי 'חיבת חופה קונה' אינו מתפרש באופן של 'מתיר ביאה' אלא באופן של מצב המאפשר מנהג אישות.

⁶¹ וזו לשונו: "היכא דפירשה נדה או שחלתה או שנכנס עמה ביום הכפורים ובתענית צבור ובתשעה באב שאסורין בתשמיש המטה או שחלה הוא חלי שאינו יכול לכנס ולבעול, דחופה דלא חזיאה לביאה היא, סלקא בתיקו ואין לה אלא מאתים בלבד, אבל תוספת לא. אבל ליורשה, מכי נכנסה לרשות הבעל בעלמא אפילו מסר האב לשלוחי הבעל – יורש את כתובתה, כדפסקין באידך פירקין לעניין מסר האב

בניגוד לדעת הרי"ף גיאות, הרמב"ם סובר שחופה דלא חזיא לביאה נידון ביחס לאישה עצמה, כלומר דין בחופת נידה דווקא. הרמב"ם מבאר שהביטוי 'חופה דחזיא לביאה' מתפרש באופן של 'חופת אישות', דהיינו חופה שראויה לביאת אישות'. לפיכך, מכיוון שבעילת נידה היא כביאת ערוה (לעניין חיוב כרת) ואין עליה שם 'ביאת אישות', הרי שהחופה עצמה אינה 'חופת אישות', ולכן אינה קונה.⁶² אולם דין זה נכון רק ביחס לנידה (דהיינו ביחס לאישה עצמה), אבל ביחס לחופות באיסורי לאוין (או בזמן שאסור לו לבעול, כגון: יום הכיפורים), הואיל וביאתן ביאת אישות, הרי שהם נידונים בתורת 'חופה דחזיא לביאה'.⁶³

מחלוקת הראשונים אינה רק ביחס למשמעות הביטוי אלא גם ביחס למושג עליו דנים בסוגיה. לדעת הרי"ף גיאות, מכיוון שהביטוי 'חופה דלא חזיא לביאה' כולל בתוכו גם חופה לפסולות, וכבר נפסק שחופה לפסולות קונה (יבמות נ"ח, א'), הרי שהדיון בדברי רב אשי אינו ביחס למהות החופה אלא ביחס לתוספת הכתובה.⁶⁴ אולם, לדעת הרמב"ם (וכפי שביארנו לאורך הסוגיה את דברי רב אשי), הדיון בספקו של רב אשי הוא ביחס למהות החופה עצמה האם זו חופת אישות, דהיינו חופה הראויה לביאה.⁶⁵

ה. ביאור שיטת הרמב"ם בדין חופת נידה

לאור מה שביארנו בסוגיית חיבת חופה בכלל, ובספק של רב אשי בפרט – נציע את ביאור הרמב"ם להכרעת הגמרא 'תיקו'. העיון בביאורו של הרמב"ם ל'תיקו', מנהיר את פסיקתו בחופת נידה (אותה נציע לקמן).

ביאור הרמב"ם למסקנת הסוגיה: 'תיקו'

הגמרא לא פשטה את ספקו של רב אשי אלא קבעה למסקנה: 'תיקו'. לפי מה שביאר הרי"ף גיאות שספקו של רב אשי נאמר רק לגבי תוספת כתובה, אפשר להסביר שהאישה נידונה בתורת ספק נשואה, ולכן אינה קונה את תוספת הכתובה. כמו כן, לפי

לשלוחי הבעל דלא בעינן חופה ראויה לביאה אלא ליטול הוא את כתובתה".

⁶² דהיינו, כפי שנאמר, החופה היא תחליף לביאה לשם נישואין. לכן, כשם שהביאה צריכה להיות ביאת אישות ('ביאה לשם נישואין') ולא ביאת זנות – כך גם החופה צריכה להיות חופת אישות בתורת יופרישנה לוי, ולא חופה שאינה נידונה כחופת אישות.

⁶³ ההשלכה המרכזית היא במקרה שמצד הזמן או נסיבות אחרות אין שם ראיות לבעילה, כגון: הכונס ביוה"כ וכדומה. לפי האפשרות הראשונה, חופה זו אינה קונה מכיוון שהבעל אינו יכול לבעול בחופה זו. אולם לפי האפשרות השנייה, חופה זו קונה מכיוון שהאישה ראויה לבעילה.

⁶⁴ וכן ביאר הרי"ף שהספק הוא ביחס לתוספת הכתובה, ובנקודה זו הרי"ף והרמב"ם חולקים.

⁶⁵ בנוסף, לדעת הרמב"ם אי אפשר להכריע את סוגייתנו דרך הכרעת התלמוד בסוגיית חופה לפסולות, מכיוון שבסוגיית 'חופה לפסולות' הדיון אינה ביחס לחופה דלא חזיא לביאה' (חופה שאינה ראויה לביאת אישות), אלא ביחס לאיסור אחר שאינו קשור לחופת אישות'. אולם סוגייתנו דנה דווקא לגבי חופת אישות.

מה שביאר הרמב"ם שספקו של רב אשי נאמר לגבי מהות החופה, היה מקום לומר שהכרעת הגמרא 'תיקו' מתפרשת בשיטת הרמב"ם באופן שהאישה היא 'ספק נשואה'. אולם, מפסיקתו של הרמב"ם לגבי חופת נידה (אישות י', ב'): "והרי היא כארוסה עדיין", משמע שהאישה ארוסה לגמרי (ולא 'ספק נשואה').⁶⁶

הרמב"ם פסק (שם):

כיון שנכנסה הארוסה לחופה הרי זו מותרת לו לבוא עליה בכל עת שירצה והרי היא אשתו גמורה לכל דבר, ומשתכנס לחופה נקראת נשואה אף על פי שלא נבעלה והוא שתהיה ראויה לבעילה, אבל אם היתה נדה אף על פי שנכנסה לחופה ונתיחד עמה לא גמרו הנשואין והרי היא כארוסה עדיין

משמע מדבריו, שאמנם התחילו הנישואין בכך שהתייחדה עמו, אבל כיון שאינה ראויה לבעילה – לא גמרו הנישואין עד שתהיה ראויה לבעילה (לכשתטהר), ולכן עד אותה עת שתטהר,⁶⁷ היא 'כארוסה עדיין', וכל דיני ארוסה חלים עליה.⁶⁸

לפיכך יש לבאר שהרמב"ם פירש את ה'תיקו' כמצב ביניים בין שני צדדי הספק של הגמרא (שלא הוכרע), כאשר התיקו נאמר ביחס למהות חופת נידה (ולא ביחס לאשה). בחופת נידה ישנם שני מוקדים: זמן כניסתה לחופה וזמן טהרתה. לפי הצד המובא בגמרא ש'חופה דלא חזיא לביאה – שמיה חופה', הרי שדנים את החופה על פי זמן טהרתה, דהיינו שהואיל ולכשתטהר תהיה מותרת לו – הרי שנקראת נשואה מרגע כניסתה לחופת הנידה. לעומת זאת, לדעת הצד שמובא בגמרא ש'חופה דלא חזיא לביאה – לאו שמיה חופה', הרי שדנים את החופה על פי זמן כניסתה, דהיינו שהואיל ועתה אינה ראויה לבעילת אישות – לכשתטהר צריך לחזור ולהכניסה לחופה. פסיקת הגמרא 'תיקו' אינה מכריעה כאחד משני הצדדים, אלא מקיימת את שניהם בלא הכרעה. לכן נקט הרמב"ם שאמנם לכשתטהר יגמרו נישואיה בלא חופה נוספת, אבל עד שתטהר "הרי היא כארוסה עדיין".⁶⁹

⁶⁶ כפי שכתבנו לעיל, האחרונים ביארו בדעת הרמב"ם כהסברו של הרי"ף גיאות, אך הראנו את הקושי בדבריהם.

⁶⁷ ביחס לאופן הטהרה, האם מדובר על ז' ימים נקיים בלבד או גם נצרכת טבילה לטהרת הנידה, ראה מה שהאריך לדון שער המלך (אישות י', קונטרס חופת חתנים סעיף ו') ומה שהרחיב דבריו בספר זאת ליעקב (כתובות, ג' ה'), ואכמ"ל.

⁶⁸ הרמב"ם דייק שהיא נידונה "כארוסה עדיין", שהרי רק לכשתטהר ייגמרו נישואיה ותהיה נשואה. דהיינו, מצד כניסה לחופה אין היא 'ארוסה' כלומר היא אינה מחוסרת כניסה לחופה (וזה המשמעות של 'עדיין'), אבל לא חל עליה 'שם נשואה' (וממילא לא חלים עליה דיני נשואה) אלא היא נחשבת ארוסה לכל דבר.

⁶⁹ יש לעיין מדוע הרמב"ם לא פירש את ספיקה של הגמרא במעמדה של האישה, אם נשואה היא או עדיין ארוסה, ואז משמעות 'תיקו' הייתה שהאישה 'ספק נשואה', כמו שנקטו שאר המפרשים. אמנם מלשון הגמרא "חופה דחזיא לביאה – אין, דלא חזיא לביאה – לא, או דלמא לא שניא", נראה שהספק הוא במהותה של חופה, אבל עדיין אפשר היה להסב את הספק במהותה של החופה על מעמדה של האישה.

מסתבר לומר שאילו היו לפנינו שני מצבים מוגדרים, וחופת הנידה הייתה מצב ביניים בין ודאי נשואה

ביאור פסיקת הרמב"ם בדין חופת נידה

הרמב"ם פוסק שלמרות שאין צורך שבחופה הארוסה תיסתר עם בעלה, על כל פנים צריך 'שתהיה ראויה לבעילה', אך "אם היתה נדה, אף על פי שנכנסה לחופה ונתיחד עמה, לא גמרו הנישואין והרי היא כארוסה עדין".

לדעת הרמב"ם דין 'נדה' הוא חלות החלה באשה עצמה, שמרגע שנטמאת נעשית ה'נדה' מרוחקת מבעילה בתורת ערווה על הכל עד שתטהר. לכן, הואיל ואיסור 'גופה גרם לה', היינו איסור בעצם הבעילה – אין חופתה גומרת עד שתטהר ותהיה ראויה לבעילה. דהיינו, בחופת נידה יש בעיה באישות של הארוסה, וממילא החופה אינה 'חופת אישות' שהרי ביאת נידה אינה ביאת אישות, ולכן חופת נידה לא מועילה לעשות נישואין. לעומת זאת, כאשר הפסול ב'נכנסה לחופה' אינו מצד בחינת האישות שבה אלא מצד נסיבות אחרות, הואיל והיא כשלעצמה 'ראויה לביאה' ו'איסור דבר אחר גרם לה' – חופתה גומרת ונעשית נשואה.⁷⁰

נמצאנו למדים מביאור הרמב"ם למסקנת סוגיית 'חיבת חופה' (בעיקר מביאורו לספק של רב אשי), שלדעת הרמב"ם נידה שנכנסה לחופה עד שלא תטהר מעמדה הוא כמעמדה של ארוסה גמורה: הן לעניין טומאה, שאם נתגרשה ומתה – אחיה הכהן מטמא לה (רמב"ם אבל ב', י"א), והן לעניין הפרת נדרים, שאין בעלה מפר נדריה עד שתטהר (רמב"ם נדרים י"א, ח'). במילים אחרות, נידה שנכנסה לחופה נידונה כארוסה שנכנסה לרשות בעלה לכל הדברים, ונישואיה יחולו באופן מלא לכשתטהר בלא כניסה נוספת לחופה.⁷¹ אולם לעניין ירושה, הבעל יורש אותה מרגע שנכנסה לרשותו, כמבואר בפסיקת הרמב"ם (אישות כ"ב, א'–ב'). כמו כן, במקרה של חופת נידה בעלה 'מיטמא לה', כפי שמבואר במספר מקומות שיש קשר ישיר בין דין ירושה לטומאה (להרחבה

לארוסה, הרי שהיה אפשר להסב את הספק במהותה של החופה על מעמדה של האישה. דהיינו אם הדיון היה ביחס לחופת נידה האם היא נידונה כחופה דחזיא לביאה או לא, הרי שהיה אפשר לומר שהדיון בספק של הגמרא נחתם בסופו לגבי מעמדה של האישה. ברם, כיון שהספק הוא על איכות החופה עצמה, ודנים האם 'חופה דלא חזיא לביאה' יש לה שם חופה, וממילא גם חופת נידה היא בגדר 'נכנסה לחופה ולא נבעלה', או שמא רק אם החופה ראויה לביאה יש לה שם חופה אלא שהיא בדין 'נכנסה לחופה ולא נבעלה'. לפיכך, מוכרח שהספק הוא בחופה עצמה, ואת תוצאות הספק מחילים על האישה.

⁷⁰ ובנקודה זו הרחיב הבית מאיר (אבן העזר, ס"א, א', ד"ה שוי"ע): "אחרי שדקדקתי בהבדל הלשון דחופת נדה קורא הש"ס דלא חזיא לביאה, ואילו קדושין דחיבי לאוין או קדש אחת מב' אחיות קורא קדושין שאינם מסורים לביאה, שמעת מיניה דיש חלוקה. והיינו, דחופת חיבי לאוין מצד עצמה היא חופה דחזיא, זולת להנושא הלזה אסורה, משא"כ נדה דלכו"ע לא חזיא. ותו, דדוקא בנדה דהריעותא בזמן החופה לכו"ע, שאלו המתנינו עד שתטהר היה ראויה, זאת נקראת לא חזיא ואינה קונה עד שתטהר, אבל חופת פסולות אין הריעותא מצד חופה זו, דלעולמים עם בעל זה לא תחזי לחופה דחזיא לביאה, אין לה חופה היותר הוגנת עם איש זה, לא נקראת "דלא חזיא" אלא שאינה מסורה לביאה".

⁷¹ וכן כתב בשו"ת דברי חיים (אבן העזר, א', ס"ה ד"ה והנראה): "והנראה לי דגם לרמב"ם ז"ל על כל פנים שם חופה עלה רק דאינו קונה כעת אבל אם תטהר שוב אינה צריכה חופה מחדש", אולם הוא סבר שגם הבית מאיר נקט בשיטה זו, ולא כמו שכתבנו לעיל.

בעניין זה ראה, הרב יעקב ויינברג, 'בעניין שיטת הרמב"ם בחופת נדה ומהות הנישואין'.⁷²

הרמב"ם נוקט ש'חופה דלא חזיא לביאה' היא מעין 'חופה על תנאי', שהרי גמר חלותה מותנה בטהרת האישה, ולכן כתב הרמב"ם שלא גמרו הנישואין (כדין מי שנתן גט על תנאי – שפועל גירושין אבל אינם גמורים עד שיתקיים התנאי). כמו כן, אפשר לראות זאת גם כ'התייחדות שלא נגמרה עד שתטהר', שהרי מהות הייחוד היא "ויפרישנה לו", ורק לכשתטהר יכולה להתקיים מהות זו ונעשית נשואה גמורה.⁷³

ביאור דברי הרמב"ם "ולא תנשא נדה עד שתטהר"

הרמב"ם בהמשך ההלכות (אישות י', ו') דן לגבי ברכת חתנים בחופת נידה, וכותב: "ולא תנשא נדה עד שתטהר".⁷⁴ לכאורה הלכה זו ברמב"ם אינה מובנת, שהרי משמע ממנה שאפשר לה להינשא נידה אלא שאין ראוי לעשות כן, אך לעיל נתבאר שאם הייתה נידה "אף על פי שנכנסה לחופה ונתיחד עמה, לא גמרו הנישואין והרי היא כארוסה עדיין".⁷⁵ לכן נראה לבאר שלשון הרמב"ם 'לא תנשא נדה עד שתטהר' כולל דו משמעות: א. הזמן בו תופסים הנישואין – אם נשא לא תיעשה נשואה עד שתטהר. ב. האם מותר לעשות חופת נידה – לא ראוי שתכנס לחופה עד שתטהר.

⁷² מנקודה זו מבואר שהדיון בסוגית 'ביאה נישואין עושה' (קידושין י', א'), נאמר לעניין יציאת הבת מרשות אביה, ולא לעניין 'שם נשואה'. וזו לשון הסוגיה: "איבעיא להו: ביאה, נשואין עושה או אירוסין עושה? נפקא מינה? ליורשה וליטמא לה ולהפר נדרה, אי אמרת נשואין עושה, יורשה ומיטמא לה ומיפר נדרה, ואי אמרת אירוסין עושה, אינו יורשה ואינו מיטמא לה ואינו מיפר נדרה", משמעות הדברים שנשואה לעניין שיצאה מרשות אביה. נקודה זו מוכחת ממה שכתב הרמב"ם (אישות כ"ב, ב') לגבי יציאת הבת מרשות האב, שהם התייחדו (בלא סתירה, שהרי אם יתייחדו בסתירה נעשה כמי שבא עליה לשם נישואין) 'לשם נישואין', ומבואר שהמושג נישואין נאמר לגבי יציאת הבת מרשות האב.

⁷³ הרב יעקב ויינברג (הרב יעקב ויינברג, 'בעניין שיטת הרמב"ם בחופת נדה ומהות הנישואין') ביאר שקביעת הבית מאיר שיש לחלק בין שני עניינים בחופת נידה, מיוסדת על שיטתו של הלחם משנה שלדעת הרמב"ם הייחוד בחופה הוא שתי פעולות: הכנסה לביתו והתייחדות. על פי זה נראה לבאר את יסוד המחלוקת בביאור פסיקת הרמב"ם, בין שיטת הבית מאיר לשיטתנו. הבית מאיר חילק בין שני ענייני החופה מכיוון שהוא ראה בחופה שתי פעולות נפרדות, אולם לפי ביאורנו, לדעת הרמב"ם החופה היא ייחוד בלבד (וכפי שנקט הר"ן כתובות א', א' מדפי הרי"ף, ד"ה או), וממילא יש להציע בביאור פסיקת הרמב"ם פעולה ארוכה של נישואין ולא חלוקה לשתי פעולות.

⁷⁴ לשון הרמב"ם בהלכה: "המארס את האשה וברך ברכת חתנים, ולא נתיחד עמה בביתו - עדין ארוסה היא, שאין ברכת חתנים עושה הנישואין אלא כניסה לחפה. ארס וכנס לחפה, ולא ברך ברכת חתנים - הרי זו נשואה גמורה, וחוזר ומברך אפילו אחר כמה ימים. ולא תנשא נדה עד שתטהר, ואין מברכין לה ברכת חתנים עד שתטהר, שהרי אפשר לברך ברכת חתנים קודם שיתייחד עמה כמו שנתבאר בתחילת הלכה ו'. לכן ביאר הרמב"ם, שהואיל וראוי לברך ברכת חתנים לנישואה, "ולא תנשא נדה עד שתטהר", אז גם מן הדין אין לברך לה ברכת חתנים עד שתטהר. וכן כתב הר"י מיגאש בשם ה"ר יצחק ב"ר ראובן: "שהנדה אינה ראויה ליכנס לחופה ואין מברכין ברכת חתנים כלל עד שתטהר, שאין חופה אלא ייחוד חתן וכלה לשם נישואין ונדה הרי אסורה להתייחד" (חידושי הרמב"ן כתובות ד', ב').

⁷⁵ בתחילת דברינו הזכרנו קושיה זו.

בהלכה ב' כתב הרמב"ם שינדה שנכנסה לחופה לא גמרו הנישואין והרי היא כארוסה עדיין, אבל לא חיווה דעתו האם מותר לעשות כן לכתחילה, וכך לא פירש מתי ייגמרו הנישואין. בהלכה ו' השלים הרמב"ם את דבריו, וטען שאם עבר ונשא אין היא נעשית נשואה עד שתטהר.

במילים אחרות: מחד, בהלכה זו כלל הרמב"ם את המשמעות שחופת נידה אינה מועילה לנישואין עד שהאישה תטהר. לפי מה שביארנו, למרות שהוא התייחד עמה והפרישה לו ומבחינה זו הוא 'נשא', אין היא נעשית מופרשת לו בתורת 'אשה', עד שתטהר מהיותה 'נדה' (והמעכב הוא ה'אשה' שבה שאינה ראויה לביאת אישות).⁷⁶ מאידך, כלל הרמב"ם גם את המשמעות השנייה של הביטוי "לא תנשא", דהיינו שלא ראוי לשאת נידה לכתחילה, אבל אם נשא אז יחולו עליה הנישואין לכשתטהר.⁷⁷

היחס בין חופת נידה לבין שאר חופות של איסור – יישוב הקושיות על הרמב"ם

נמצא שלדעת הרמב"ם לחופת נידה יש אופי ייחודי, מכיוון שזו החופה היחידה שמחד הבעיה באישה עצמה, ומאידך זו בעיה זמנית ולא עולמית. לכן מובן שחופת נידה יש לה דין מיוחד שמתקיים רק בה, וממילא אי אפשר להשוות אותה לשאר חופות בהם לא מתקיים האפיון המיוחד של חופת נידה. לפי ביאור זה אפשר ליישב את הקושיות שהעלינו על הרמב"ם בתחילת דברינו.⁷⁸

בתחילת דברינו הקשינו שלכאורה הרמב"ם פוסק בשני מקומות שונים, שחופה קונה את האישה לעשותה נשואה אפילו כאשר זו חופה של איסור, ולכאורה זה סותר את הדין בחופת נידה. אולם, לפי הביאור שהצענו הרי שאין סתירה כלל. לגבי חופה של איסור, כגון שהייתה אישה שאסורה לו מאיסורי קהל,⁷⁹ מכיוון שמצד עצמה ראויה לביאה היא (אלא שאסור לו לבוא עליה משום ייחוסה) – חופתה חופה, כפי שפסק הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה (י"ט, ג') שהחופה מועילה לחלל את האישה (דהיינו לעשותה נשואה). אולם לגבי נידה מכיוון שמצד עצמה אינה ראויה לביאה – חופתה אינה חופה.⁸⁰

⁷⁶ לפי זה מובן מדוע כתב הרמב"ם: 'עבר ונשא וברך'.

⁷⁷ ומדויק לשון 'עד שתטהר', שמשמע שברגע שתטהר חל עליה שם נישואין בלא צורך בחופה נוספת. וכן אם היה צריך חופה נוספת, הרמב"ם לא היה צריך להוסיף "עד שתטהר", שהרי זה ברור שאם יעשו חופה נוספת לכשתטהר אז היא תיחשב נשואה, אלא מוכח כדברינו.

⁷⁸ לגבי הקושיה הראשונה הדנה בסתירה שבין פסיקת הרמב"ם בחופת נידה לבין דבריו (הלכה ו'): "ולא תנשא נדה עד שתטהר" – תירצנו זאת לעיל.

⁷⁹ לדוגמא: נתינה, ממזרת לישראל, מאיסורי כהונה, חללה זונה וגרושה לכהן.

⁸⁰ לפי דברינו מתורצת גם קושיית הבית יעקב (הובאו דבריו בחידושי הגר"ט שציטטנו לעיל). במשנה (יומא א', א') מבואר שמתקינים לכהן גדול אישה נוספת על אשתו הראשונה, ומדויק מביאורו של התוספות (יומא י"ג, ב' ד"ה לחדא) על סוגית הירושלמי הדנה במשנה זו, שכהן גדול שהכניס אישה לחופה ביום הכיפורים – החופה קונה את האישה להיות נשואה, למרות שביום הכיפורים הביאה אסורה (רמב"ם הלכות שביתת עשור א', ה'). הבית יעקב הקשה שחופה שנעשית ביום הכיפורים דומה לחופת נידה שבשתייהן החופה אינה ראויה לביאה, וממילא יש סתירה בין פסיקת הרמב"ם לבין דברי הירושלמי (שחופת כהן גדול ביום הכיפורים קונה). לפי ביאורנו לפסיקת הרמב"ם, קושיית הבית יעקב

הרמב"ן (כתובות ד', א' ד"ה דאמרינן) חלק על הבחנה זו, וטען שדברי הרמב"ם לגבי איסור מצד עצמה נכונים ביחס ליפחותה מבת שלוש שנים ויום אחד שאינה ראויה לביאה כלל, וזהו דין באישה עצמה וממילא חופתה אינה קונה.⁸¹ אולם לגבי נידה אי-אפשר לומר כן, שהרי ביאתה נחשבת ביאה, וממילא דינה אינו שונה מחופה לפסולות שחופתן קונה (ואדרבה יותר סביר לומר שחופת נידה תקנה מאשר חופה לפסולות, שהרי נידה זהו איסור עובר וחופה לפסולות זהו איסור עולמי).

לפיכך מבואר שקושיית הרמב"ן מחופה לפסולות, דהיינו קושייתו שלמסקנת התלמוד חופה לפסולות קונה וממילא גם צריך לומר שחופת נידה קונה – אינה קשה כלל. הרמב"ם ביאר את דין חופת נידה באופן שונה לגמרי מביאורו של הרמב"ן, ולפי ביאורו של הרמב"ם חופת נידה אינה דומה בשום צורה לחופה לפסולות. בנוסף, כפי שביארו האחרונים, סוגיית חופה לפסולות דנה לגבי פסול צדדי מלאכול בתרומה, אך לא לגבי שם נשואה.⁸²

סיכום

הרמב"ם פסק שחופת נידה אינה מועילה לעשות נישואין, ונידה שנכנסה לחופה "הרי היא כארוסה עדין". פסיקתו של הרמב"ם בדין חופת נידה מעלה קשיים עמוקים בשלושה מישורים שונים: א. פסיקתו סותרת את דבריו במקום אחר: "לא תנשא נדה עד שתטהר", ומשמע מדבריו שחופת נידה מועילה בדיעבד לעשות נישואין. ב. פסיקתו סותרת את פסיקותיו לגבי חופות איסור שפועלות להחיל עניינים שונים הקשורים לנישואין, וכן פסיקתו סותרת סוגיות מפורשות בתלמוד הקובעות כי חופה של איסור מועילה להחיל ענייני נישואין שונים. ג. פסיקתו חסרת מקור בתלמוד, ובפשטות נראה כי אין סעד לדבריו.

קשיים אלו הוזכרו בדברי המפרשים באופנים שונים, ועל רקע קשיים אלו הם הציגו ביאורים שונים לפסיקת הרמב"ם:

א. הלחם משנה מבאר שבחופת נידה, הכונס לחופה אינו מתכוון לבוא על אשתו מיד לאחר החופה (שהרי זה איסור), ולכן חופת נידה לא קונה, לעומת חופות אחרות של איסור, בהן הכונס לחופה מתכוון לבוא על אשתו לאלתר, ובכך מתורצות הסתירות בדברי הרמב"ם.

מתורצת היטב, שהרי חופת נידה זהו דין באישה עצמה ואילו איסור ה' עינויים של יום הכיפורים זהו דין צדדי. וכן מתורצים קושיות נוספות שהעלו האחרונים בעקבות סתירות דומות בין התלמוד לפסיקת הרמב"ם בחופת נידה.

⁸¹ "פחות מבת שלש אף על פי שקידושיה קידושין על ידי אביה - הואיל ואין ביאתה ביאה, אין חופתה חופה, והוא לא כארוסה" (רש"י סנהדרין נ"ה, ב'). ראה גם רמב"ם אישות ג', י"א, ובמשנה למלך (שם) שדן בדבריו.

⁸² ראה למשל, בינת ראובן (כתובות, א').

ב. הבית מאיר מבאר שלדעת הרמב"ם בחופה חלים שני עניינים: א. כניסה לחופה – יציאה מאיסור כלה (היתר ביאה). ב. 'שם נשואה' – קנייני נישואין ('אוכל פירות בחייה, וחייב במזונותיה, בפרקונה ובקבורתה'). בחופת נידה ובחופת איסור האישה נידונה בתורת 'נכנסה לחופה' ולכן מותר לו לבוא עליה, אך אינה נחשבת נשואה מכיוון שהכונס לחופה אינו יכול לבוא עליה. לכן הסתירות על הרמב"ם מתורצות היטב, מכיוון שכל מקום שמוזכר בו שחופת נידה או חופת איסור מועילה לענייני נישואין, הכוונה שהיא מועילה לעניינים הקשורים לדין 'נכנסה לחופה' (היתר ביאה, אכילת תרומה וכיוצ"ב), אך לגבי חופת נידה הרמב"ם דיבר על דין 'שם נשואה'.

ג. הגרנ"ט מבאר שבחופה יש שני חלקים: א. "יביא אותה לתוך ביתו". ב. "יתיחד עמה ויפרישנה לו". הגרנ"ט מוסיף שהחלק הראשון, דהיינו ההכנסה לביתו, מחיל את 'קנייני הנישואין' ('לירשה, וליטמא, ולנדרים, ולמעשי ידיה'), ואילו החלק השני, דהיינו ההתייחדות, מחיל את "דברים שבינו לבינה" ('היתר ביאה'). הוא מבאר שחופות של נידה ושל איסור מחילות את קנייני הנישואין, מכיוון שמתקיים בהם דין 'יביא אותה לתוך ביתו'. אולם מכיוון שאינו יכול להתייחד בחופות אלו, אז האישה לא נקראת נשואה. בכל מקום שהרמב"ם מדבר על נישואין ('דברים שבינו לבינה'), הרי שחופת נידה וחופת איסור אינן מועילות, ואילו כאשר מבואר בפסקים של הרמב"ם או בסוגיות התלמוד שהחופות מועילות, הרי שמדובר על קנייני נישואין ודומיהם.

ביאורם של המפרשים לפסיקת הרמב"ם אינו מחוור כל צורכו, ודבריהם נתקלים בקושיות חזקות. בנוסף, חלקם אף לא מזכירים את המקור התלמודי של פסיקת הרמב"ם, וגם כאשר הזכירו זאת, הרי שהצעתם אינה מבוארת כלל.

בישוב שיטת הרמב"ם, ביארנו תחילה את גדרי החופה בשיטתו, ולאחר מכן דנו במקור התלמודי לפסיקת הרמב"ם. הרמב"ם קובע כי כאשר בעל מתייחד עם ארוסתו לשם נישואין בביתו, הרי שהאישה נידונה בתורת 'נשואה' ('נכנסה לחופה'). ההתייחדות בחופה אינה בהכרח 'יחוד הראוי לביאה' (סתירה), אלא התייחדות המבטאת בפומבי את הרצון של הבעל לשאת את האישה. נקודה זו מוכרחת מסוגיות התלמוד, מפסיקות הרמב"ם ומכוח ההיגיון. מהותה של החופה היא להתיר את הביאה, דהיינו שלאחר החופה האישה נעשית נשואה, ולכן כאשר יבוא עליה ביאתו תחשב ביאת אישות ולא ביאת זנות.

נקטנו כשיטת רוב המפרשים שסוגיית חיבת חופה היא המקור התלמודי לפסיקת הרמב"ם בדין חופת נידה, מכיוון שבסוגיה זו מוזכר הדין 'נכנסה לחופה ופירסה נידה'. הרא"ש ביאר סוגיה זו באופן שכל מהלך הסוגיה דן לגבי תוספת הכתובה והתקשה מאוד בפסיקת הרמב"ם. המגיד משנה ביאר בדומה לרא"ש, אך כתב שבפסיקת ההלכה הרמב"ם נקט שמשקנת הסוגיה לגבי תוספת כתובה נכונה גם לגבי

מהות החופה. לכן, מכיוון שהסוגיה הכריעה 'תיקו' לגבי דין 'נכנסה לחופה ופירסה נידה', הרי שהאישה ספק נשואה, והרמב"ם פסק לחומרא בספק זה, שחופת נידה לא מועילה לעשות נישואין. הרע"א מיאן לקבל את דברי המגיד משנה, מכיוון שהרמב"ם פסק "הרי היא כארוסה עדין", דהיינו הוא פסק בתורת ודאי שחופת נידה אינה מועילה, ואילו לפי דברי המגיד משנה הרמב"ם היה צריך לפסוק שהאישה ספק נשואה. מלבד זאת, הרע"א ביאר שבפסיקה זו יש גם תוצאות לקולא, וממילא אי אפשר לומר שהרמב"ם הכריע מכוח 'ספק דאורייתא לחומרא'.

הצענו ביאור נוסף לסוגיה זו שנשמך בעיקר על השיטה שהצענו לגדרי 'נכנסה לחופה' בשיטת הרמב"ם. רבין הסתפק לגבי מקרה של 'נכנסה לחופה ולא נבעלה', האם יש לה תוספת כתובה. ביארנו שהסתפקותו היא לגבי חופה בלא סתירה, האם היסוד הקונה הוא 'חיבת חופה', דהיינו היתר הביאה, או 'חיבת ביאה', דהיינו האפשרות של הכונס לחופה לבוא על ארוסתו בחופה זו (הסתירה). הגאונים ביארו שמהגמרא הוכרע ש'חיבת חופה קונה', ובעקבות פירושם של הרי"ף והר"ת, ראינו שהכרעה זו אינה קשורה כלל לספקו של רב אשי לגבי חופת נידה. לכן מובן שספקו של רב אשי אינו לגבי 'תוספת כתובה', אלא ביחס למהות חופה. רב אשי הסתפק: 'נכנסה לחופה ופירסה נדה' מה דינה, והגמרא הכריעה 'תיקו'.

המפרשים ביארו שמסקנת הגמרא ('תיקו'), מתפרשת באופן של ספק, ולכן מספק האישה לא קונה את תוספת הכתובה. ברם, לפי ביאורנו ההסתפקות אינה לגבי תוספת הכתובה אלא לגבי מהות החופה, וכן הכרעת הגמרא "תיקו" אינה מתפרשת כספק, אלא כאפשרות שלישית שלא הועלתה בצדדי הספק. ביארנו שצד אחד של ספק המובא בגמרא לגבי חופת נידה, נוקט שחופת נידה אינה מועילה כלל לעשות נישואים, ואילו הצד השני נוקט שחופת נידה מועילה לעשות נישואין מיד. ביארנו שהכרעת הגמרא: 'תיקו', הנה הצגה של צד שלישי - החופה פועלת נישואין, אך אינה מחילה אותם לאלתר אלא רק לאחר שתטהר מנידותה, והראנו כי הרמב"ם פסק את ה'תיקו' באופן שביארנו אותו.

בשיטת הרמב"ם מבואר שדין חופת נידה הוא ייחודי, מכיוון במקרה זה יש איסור בגופה של האישה. דהיינו, כאשר מדובר בחופה לפסולות או בחופת איסור מסיבות כלשהן, הרי שאיסור אחר גורם לכך שהחופה 'לא חזיא' לעשות נישואין, אבל מצד האישה עצמה, הרי שהיא ראויה לחופה. לעומת זאת, בנידה יש בעיה באישה עצמה, שהיא ערוה על כל מי שבא עליה, וממילא אי אפשר לבוא עליה ביאת אישות. זו הסיבה שחופת נידה אינה קונה לנישואין לאלתר עד שתטהר. לעומת זאת, בחופת פסולות או של שאר איסורים, החופה קונה מיד מכיוון שביאתן נחשבת ביאת אישות למרות האיסור, שהרי האיסור הוא חיצוני לאישה ולא פגם באישות עצמה.